

EESTI KÜLVIABINÕUD JA KÜLVISAMM.

Vanemal ajal on põlluviljade külvamine toimunud meil eranditult käsitsi, samuti ka naaberrahvastel. Käsitsi külvates osutub vajalikuks mingisugune abinõu, millega külvaja kannab kaasas viljaseemet. Eestis on tuntud kaks moodust: 1) külvivakast külvamine ja 2) külvipõllest külvamine. Eesti külvivakk ja külvipõll tulevadki järgnevas lähemale vaatlusele. Ühenduses külvivakaga käsitletakse ka külvivaka kandmeid. Lisana esitatakse ülevaade külvisammust.

Käesolev töö põhineb peamiselt käsikirjalisel ainekul, mis leitud Eesti Rahva Muuseumis ja on kogutud aastail 1931—1940. «Rahvateaduslikud küsimuskavad» V (ilmunud a. 1931), milles p. 1 sisaldab küsimusi külviabinõude ja külvisammu kohta, saadeti laiali kõigile koolidele ja töi õpetajate kaasabil kokku väga palju vastusmaterjali. Selle põhjal valmis uurimus esialgsel kujul juba 1933. a. kevadeks. Et aga senine materjal osutus siiski pealiskaudseks ja mitteküllaldaseks, koostas autor sellekohase spetsiaalse küsimuslehe¹, mis ilmus a. 1934 ning saadeti ERM-i korrespondentidele. Sellele on saabunud 87 vastust (aa. 1934—1940), mis sisaldavad rohkesti üksikasju. Sama küsimuslehte on kasutanud ka paljud ERM-i stipendiaadid, kelle kirjeldused leiduvad seerias «EA» (Etnograafiline Arhiiv). Autor on ka isiklikult teinud sel teemal tähelepanekuid ja kirjeldusi mitmelt poolt. Raskendav asjaolu on olnud see, et ERM-is peaaegu täiesti puudub siiakuuluv esematerjal.

Seni on etnograafilises kirjanduses külviabinõusid käsitletud väga harva ja üldse väga puudulikult. Kuigi ka käesoleva töö aluseks olev Eestist kogutud ainek ei ole täiesti puudusteta, on see siiski rahva enda poolt ülemaaliselt kokku kantud, on sisult usaldatav ja küllalt rikkalik selleks, et selle kokkuvõtlik esitus võiks väärida laiematki tähelepanu. Etnograafiline ajajärk kuulub meilgi

¹ ERM, Küsimusleht nr. 7, 1934. — Küsimusi külviabinõudest ja külvisammust.

juba minevikku. Nõukogude korra ajal areneb ka põllunduslik tootmistehnika suurte sammudega; külvi osas tähendab see käsitsikülvi asendumist masinkülviga, mis ongi juba tõusnud domineerivale kohale. Selletõttu on olnud võimalik veel nagu viimasel etapil valgustada valitud küsimust mitte ainult pinnaliselt, väliseid fakte konstateerides, vaid neid ka sisuliselt kommenteerides. Autor pole teadlikult piirdunud ainult etnograafiliste esemete kui niisugustega, pole vaadelnud asju omaette, elust eraldatuna, nagu seda tavatses teha kodanlik etnograafia ka meil Eestis, vaid on arvestanud asjade mitmekülgsust seost tegeliku rahvaeluga. Esemeid käsitledes on ikka silmas peetud nende mitmesuguseid funktsioone, on arvestatud esemetega seotud vanu rahvakombeid ja usundilisi kujutelmi. Seetõttu on osutunud vajalikuks puhtetnograafilise materjali kõrval hoolikalt tähele panna ka külvivahenditega seotud folkloorset ainesit.

K ü l v i v a k k.

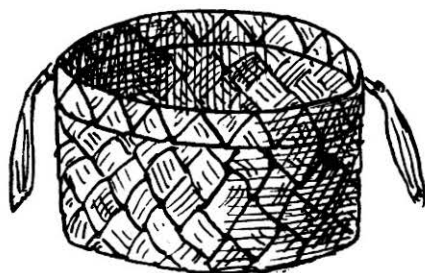
Üldtuntud eesti külvinõu kuulub painutatud kerega puunõude (vakkade) liiki. See võib olla kohe eriti selleks otstarbeks valmistatud või muretsetud ning seisabki selle jaoks, aga väga laialdaseit on külvivakana kasutatud ka seda anumad, mis muul ajal oli tarvitusel viljamõõduna. Peale painutatud puust anumate on olnud ka puukoorest, puujuurtest, õlgedest ja isegi plekist külvivakkasid. Erinev on ka külvivaka väline kuju — neid on ümmargusi, ovaalseid ja kandilisi — ning erinevalt on neid külvaja kaasas kandnud. Alljärgnevas ülevaates on autor jaganud külvinõud järgmistesse rühmadesse: 1) primitiivsemad külvivakad (puukoorest, puujuurtest, õlgedest jne. valmistatud, normaalselt kodukäsitöö saadusi), 2) puust (õhukesest lauast) painutamise teel valmistatud külvivakad (enamasti laadakaup), 3) plekist külvinõud, 4) mitmesugused juhuslikud külvinõud.

Puukoorest külvivakkade kohta on saadud ligemale paar-kümmend teadet. Enamasti käivad need küll mineviku kohta, kuid mõnes üksikus paigas on selliseid esinenud veel üsna hiljuti, näit. Hallistes². Harilikult on niisugustel anumatel ainult kere puukoorest, põhi aga õhukesest lauast, mõnikord ka riidest³. Kere mater-

² KV 20, 93 (1934); KV 9, 911 ja 987.

³ EA 24, 39/40 Rannu.

jalina on kõige sagedamini kasutatud pärnakoort, harvemini kuusekoort ehk nn. koske. Valmistamisel on koor mõnikord enne ära keedetud; otsad on kokku õmmeldud «hanisulgedega», tugeva niinega või toore nahkrihmaga⁴. Mõnikord kuuleme, et külvivaka kere olnud «niinekoorest punutud» ja põhi lauast⁵. Lõhmusekoorest külvivakkasid on hinnatud ilusaks, kergeks ja vastupidavaks⁶. Kasetohust külvivakkadest on üksikuid sporaadilisi teateid. Setudelt on tohust külvivaka joonis, millest nähtub, et vakk on põimitud tohuribadest ning kanne kinnitatakse selle külge (joon. 1). Teisal on ainult nõu kere olnud tohust, põhi aga puust ning põhja all pulk,

Joon. 1. Kasetohust külvivakk. Setumaa. ERM, KV 11, 1251 (korresp. joonise järgi).

mille otste külge on kinnitatud kanne⁷. Vahel on kasetohust külvivaka kere — nähtavasti tugevdamise mõttes — «tominga või paiu vitstega läbi õmmeldud»⁸.

Arvukamalt on teateid puujuurtest punutud külvivakkade kohta. Need on veel praegugi tarvitusel niisugustel kõrvalistel aladel, nagu Narva jõe äärsetes valdades (6 teadet), setudel (6 t.) ja Lääne-Saaremaal (4 t.); viimasest kohast on meil kasutada ka paar fotot a. 1935 ja 1940 (tahvel III, 3). Mälestusteateid selliste külvivakkade esinemise kohta on veel Valgamaa lõunarajalt ja Võrtsjärve ümbrusest. Juurtest punutud külvivakka tarvitavad ka Lätis Ilzene vallas elavad eestlased (tahvel III, 2). Niipalju kui teada, on

⁴ KV 10, 889 Viljandi; KV 20, 93 Halliste; KV 20, 113 Suure-Jaani.

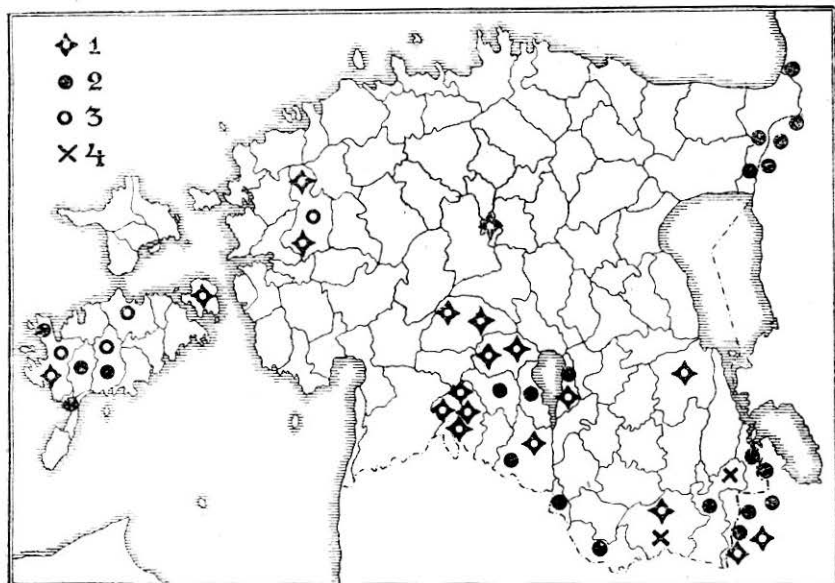
⁵ KV 20, 439 Kullamaa.

⁶ EA 24, 39/40 Rannu.

⁷ EA 24, 435 Võnnu.

⁸ KV 20, 441 Kullamaa.

juurtest külvivakad punutud harilikult kas kuuse- või männijuurtest; kujult on neid olnud ümmargusi ja ovaalseid. Need kas valmistati kodus või lasti punuda mõnel korvimeistril (Helme). Saaremaal Torgu vallas on niisuguseid valmistanud keegi metsavaht, kes olnud «maa poolt pärit». Tegemise eest võtnud ta sama vaka täie rukkeid või kalu⁹. Üksikuid teateid siiski leidub ka selle kohta, et puujuurtest punutud külvivakkasid olevat omandatud ostu teelgi¹⁰.

Joon. 2. Külvivaka materjal: 1 — puukoor; 2 — puujuured; 3 — õled; 4 — pajuviitsad.

Väga haruldased on vitstest (resp. pajuvitstest) külvinõud¹¹.

Saaremaal ning ühe teate järgi Läänemaalgi on tuntud õlgedest külvianumaid. Need olnud ümmargused, umbes 12—13-tollise läbimõõdu ja 7—8-tollise servakõrgusega. Neile olnud vöö külge seotud ega ole neid muuks otstarbeks kasutatud¹². Punudes on

⁹ EA 30, 474.

¹⁰ KV 20, 65 Hargla; KV 20, 37 Valjala. — Kord kuuleme ka «kõivutohust» külvianumate kohta, et neid ostetud laudadelt, Avinurme meestelt: EA 19, 261 Võnnu.

¹¹ KV 11, 961 Rõuge.

¹² KV 20, 323 Karja.

«ölenöörid» läbi põimitud õhukeseks lõigatud pajuviitstega. Selliste vakkade valmistamine nõudnud erilist osavust. Lauknas osanud neid viimati punuda keegi saunamees ja saanud 25 kopikat tükist. Kuid need hakanud kaduma juba mitukümmend aastat tagasi¹³. Neid pole osatud enam valmistada ja seetõttu olevatki nad tarvitusele ära jäänud¹⁴. Palju hõlpsam ja mugavam olnud osta laatadelt puust «külimate»¹⁵.

Nagu eelöeldust selgub, on meil nende primitiivsemaks arvatud külvivakkade kohta teateid kogusummas võrdlemisi vähe ning täielikkuse mõttes jätavad needki palju soovida. Samuti ei leidu Eesti Rahva Muuseumi kogudes ühtki külvivakka siinkirjeldatud liikidest. Seetõttu puudub meil võimalus tungida detailidesse. Kui heidame pilgu levikukaardile (joon. 2), näeme, et primitiivsemad külvinõud on kõige kauemini säilinud perifeersetel aladel, kus maa-rahva elus ka muidu on alal hoidunud algelisi vorme ja nähtusi, mis mujal kuuluvad juba minevikku. Idapoolsetelt piirimaadelt (nn. Narvatagune, Setumaa) saadud teated on osalt venelastelt; ja seal näib puujuurtest külvivakk olevat eriti omane. Nii puukoortest, -juurtest kui ka õlgedest külvivakad on domineerivalt koduse (või kohapealse) käsitöö saadusi. Naturaalmajapidamise ajajärgul on sellised külvivakad kahtlemata olnud üldisemalt tarvitusel, sest nad on siiski hõlpsamini kodus valmistatavad kui painutatud kerega puunõud, mis nüüd laialt levinud laadakaubana on suutnud tungida isegi kõrvalisematesse maakõlgastesse. Millal siin murrang toimus, selle määramiseks on andmeid vähevõitu. Mõne mälestusteate järgi Põhja-Viljandimaalt olevat seal puukoortest ja tohust «matid» kadunud juba 65—70 a. eest¹⁶, teisel (Läänemaal) on «puust külimateid» laadakaubana levima hakanud alles 40—50 a. tagasi¹⁷. Kahtlemata ei toimunudki see muutus järsult ega igal pool üheaegselt.

Puust külvivakk on Eestis kõige üldisemalt tarvitusel. See on valmistatud õhukesest lauast, mis on painutatud kas ümmarguseks või ovaalseks ja siis otstest kokku õmmeldud kas «tamme

¹³ KV 20, 439 Kullamaa.

¹⁴ KV 20, 21; KV 20, 321.

¹⁵ KV 20, 439.

¹⁶ KV 20, 113 Suure-Jaani.

¹⁷ KV 20, 439 Kullamaa.

pinnaga»¹⁸, «vahtra pinnagä»¹⁹, lõhestatud männijuurtega²⁰ või mõne muu sobiva vahendiga. Laudadest põhi kinnitati sellele alla puupulkadega ja anum oligi valmis (tahvel III:1; joon. 5). Harvemini on esinenud kandilisi, kastikujulisi külvinõusid.

Painutatud külvivaka kere on normaalselt valmistatud haava-puust (ca 200 teadet), mida on eelistatud kerguse ja hea painduvuse tõttu. Harvemini on see olnud pärnast (20 t.) või kasest (15 t.). Külvivaka põhi on harilikult ikka õhukestest kuuse- või männilaudadest. Teisiti on aga lugu Valga- ja Võrumaal. Seal pannakse puust painutatud külvivaka kerele (sageli võetakse selleks vana sõela kere) riidest põhi, nimelt kodukootud linasest või takusest riidest. Riidest põhi on kere külge kinnitatud kas õmblemise teel²¹ või erilise puust vitsa abil (arvatavasti naeltega)²². Riidest põhjaga külvivakad on tavalised Sangastes, kuid on tuntud ka Karulas, Harglas, Kanepis, Põlvas, Rõuges ja Vastseliinas ning üksikjuhtudena veel laiemaltki.

Riidest põhja on hakatud eelistama praktilistel põhjustel: sellelt olevat käega parem seemet võtta kui puupõhjalt²³, niisugune nõu ei olevat sõrmeotstele valus ja viimase kui seemnetera saavat hästi kätte²⁴. Tundub usutavana, et säärane külvinõu tüüp on võinud hõlpsasti tekkida ja levida alal, kus puust külvivakk ja külvipõll esinevad paralleelselt. Nii ongi seisukord Valga- ja Võrumaal. Nähtavasti on mõned põlle tarvitamisel kogetud paremused kantud üle ka vakale sel teel, et talle pandi riidest põhi.

Tartumaal on paaris kohas tuntud ka nahkse põhjaga külvivakka. Nahknegi põhi on sekundaarne: kui puust põhi läks katki, tehti uus nahast (vasikanahast), sest see olevat kergem ja käele pehmem²⁵ ning vihmahoo puhul olevat selline anum viljakotile heaks kaitseks²⁶.

18 KV 8, 17 Hageri.

19 KV 10, 983 Avinurme.

20 KV 8, 1459 Viru-Jaagupi.

21 EA 19, 181/3 Kambja.

22 KV 20, 115 Kanepi; EA 24, 39/41 Rannu.

23 KV 11, 235 Sangaste.

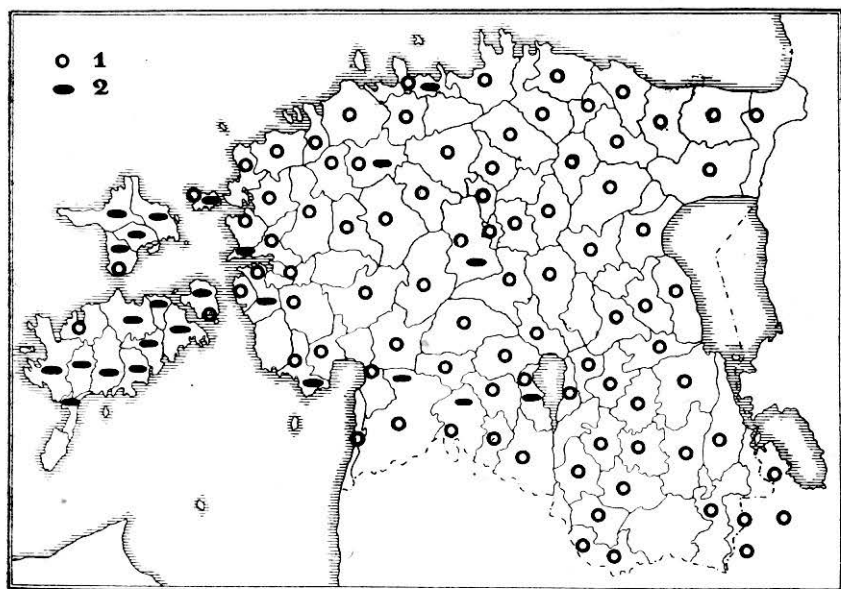
24 KV 20, 125 Karksi.

25 EA 27, 508 Puhja.

26 EA 27, 39/41 Rannu.

Puust külvivakkade põhja kuju järgi saame need nõud jagada kolme rühma: ümmargused, ovaalsed ja kandilised. Nendest on kahel esimesel oma kindlad levikualad, kolmas aga esineb juhuslikult siin-seal ega ole selge, millal on tegemist just kandilisena valmistatud külvivakaga, millal aga juhuslikult (parema puudusel) tarvitatud kastiga.

Kaardile (joon. 3) on märgitud ümmarguste ja ovaalsete külvivakkade esinemine iga kihelkonna kohta ühe märgiga. Sellest

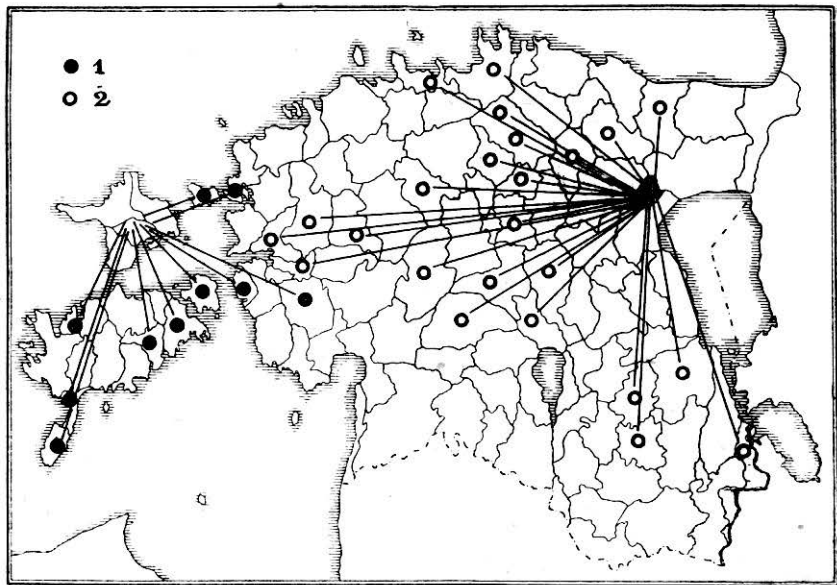
Joon. 3. Puust külvivaka kuju: 1 — ümmargune; 2 — ovaalne.

kaardist ilmneb, kuivõrd domineerival kohal on Eestis ümmargune külvivakk. See esineb ühtlaselt kogu Eesti mandril ja juhuslikult isegi saartel. Seevastu ovaalne külvivakk domineerib saartel ning esineb sporaadiliselt veel mandri lääneosas. Peale ühtlaselt ovaalse on Saaremaal Ansekülast kord kirjeldatud puust «külvivakka», millel «vastu kõhtu olev külg on sisse muljutud»²⁷, et seda veel erilisel mugandada külva keha vastu kandmiseks.

Tavaliselt on painutatud kerega külvivakkasid ostetud laatadelt ja rändavailt riistakaupmeestelt. Harvem on neid kodus valmista-

²⁷ EA 30, 307/8 Anseküla.

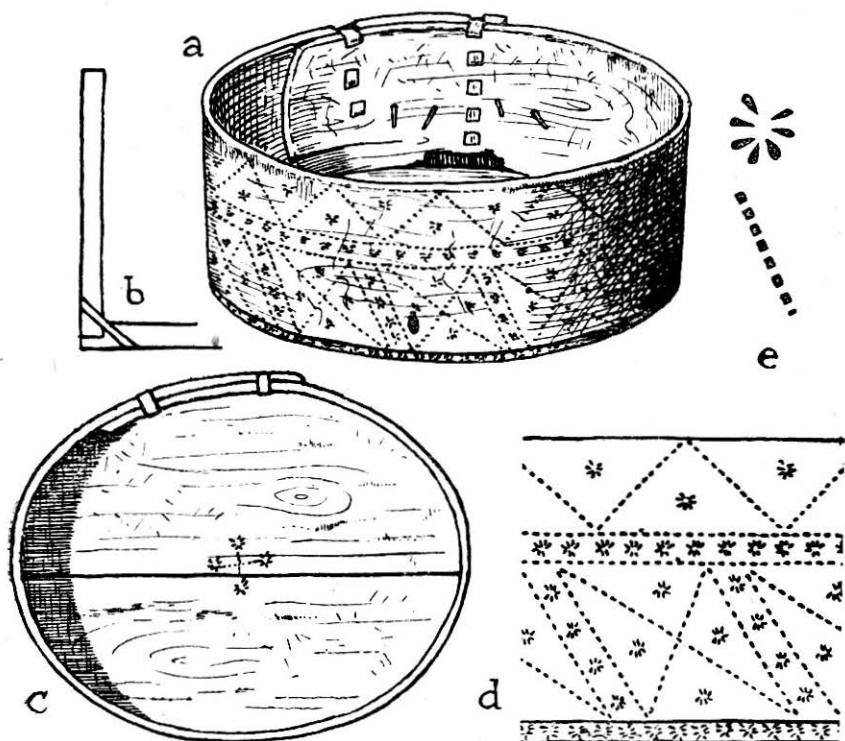
tud, välja arvatud mõned eri rajoonid, kus kodune puutöööstus on enam arenenud. Ainult sellega on ka seletatav puust külvivakkade vormivaesus, nende harukordne ühetaolisus kujus ja valmistamistehnikas. Nagu kogutud andmetest selgub, tuleb mandril üldkasutatavaks saanud ümmarguse puust külvivaka levitamine panna Avinurme riistakaupmeeste arvele: nemad need on, kes igasuguseid puuanumaid (nende hulgas ka painutatud kerega vakkasid) mas-

Joon. 4. Puust külvivaka kaks valmistamis- ja levitamiskeskust: 1 — ovaalne külvivakk (Hiiumaa); 2 — ümmargune külvivakk (Avinurme).

siliselt toodavad ja käivad neid müütamas lähedal ja kaugel; nemad need on, kes müüvad oma tooteid kõigil laatadel ning pakuvad rändkaupmeestena neid külates ja taludeski. Vastates küsimusele, kas külvinoõ on kodus tehtud või ostetud, vastavad korrespondendid sageli, et see on ostetud laadalt ja nimelt Avinurme riistakaupmeestelt. Märkides need vastused kaardile (joon. 4), näeme, et avinurmikute kaubareisid ulatuvad kõigisse maakondadesse, välja arvatud ainult saared. Et need reisid on kestnud juba aastakümneid, siis on see laadakaup täiesti ootuspäraselt tunginud igale poole, tõrjudes kõrvale vanemad ja primitiivsemad koha peal valmistatud külvivakkade vormid.

Puust külvinõude iseloomustamiseks võiks veel lisada, et nad üldiselt on ilma värvimata ja ilma orneerimata, kuigi andmete puudus siin võib olla tingitud ka asjaolust, et korrespondentidele pole selle kohta esitatud otseseid küsimusi. Isiklikult on autor kord näinud kasutatavat kollaseks värvitud külvivakka Paide vallas, ja see

Joon. 5. Põletuskirjaga kaunistatud «külilmatt» (arvatavasti endine veimevakk) (ERM A 426:2761; saadud Ridalast, kuid valmistatud Muhus): a — üldvaade; b — põhja kinnitamise detail; c — põhi seestvaates; d — ornamendi detail; e — orneerimisel kasutatud kirjarauad.

ei tarvitse olla just ainuke selline juhtum. Orneerimise kohta on korrespondentide vastuste hulgas silma puutunud ainult üks erandlik ja lakooniline teade: «Külilmatt on ilustatud ornamentidega» (KV 7, 155 Karja). Lisaks sellele leidub aga Eesti Rahva Muuseumi kogudes üks põletuskirjadega ilustatud külvivakk («külilmatt» — «vilja seemet mahategemiseks») (joon. 5). See on muuseumisse

saadud Ridala khk. Mäe v. Panga külast a. 1920, kuid valmistatud on ese Muhu saarel. Selle küljelaud on haavast, põhi aga kuu-sepuust. Põhja kuju on ovaalne, mõõde pikuti 38,5 cm ja laiuti 23 cm. Küljelaud on kokku õmmeldud õhendatud puujuurega (2 õmblust) ning põhi on olnud alla kinnitatud 6 puupulgaga (augud on põletatud tulise oraga), hiljem on pulgad osalt välja langenud ja põhi veel täiendavalt kinnitatud raudnaeltega. Põhilauale on äärt mööda pooles paksuses sisse lõigatud õnar (kinnitamise detail näidatud joon. 5b). Anuma kõrgus on 15,8 cm. Anuma külje välispind on kaetud huvitava ja väga hoolikalt tehtud põletuskirjaga. Kirjamiseks on kasutatud kahte erisugust kirjarauda, millest üks on seitsmeaharulise roseti kujuline, teine aga koosneb neljakandilistest punktidest, mis ridamisi paigutatuna jagavad kaunistatava pinna paljudeks sektoriteks. Selle anuma puhul on siiski küsitav, kas see on otse külvivakaks valmistatud või alles vananenuna (vakk on teiselt küljelt, mis joonisel pole nähtav, paigatud plekist lapiga) selleks kasutusele võetud. Viimane võimalus on usutavam, sest külvivaka nii hoolikas kaunistamine ei ole hästi motiveeritav, küll aga oleks see täiesti arusaadav veimevaka või ehtekarbi puhul. Ka on kõik muud orneeritud vakad ERM-i kogudes ikka kaanega, mitte ilma kaaneta, nagu kõnealune.

Külvivaka põhja alla on mõnikord lõigatud peremärk (omanikumärk), nagu selgub ühest Jämaja kihelkonnas tehtud tähelepanekust (EA 30, 473/5). Teisal on aga anuma põhja alla lõigatud «viienurgaline rist» (viisnurk), «et kurivaim ei saaks vilja hävitada» (KV 20, 233 Karula). Teatavasti on viisnurk maagilise märgina eesti rahvatraditsioonis üldiselt tuntud ja vanasti on seda just kaitseks nõiduse vastu väga laialdaselt kasutatud^{30a}.

Eelkirjeldatud orneeritud külvivaka põhja siseküljele on kirjamismärkidest moodustatud risti kujund (joon. 5c).

Külvivakkade kõige uuemaks tüübiks osutuvad plekist külvinõud. Nende esinemise kohta on arvukamaid teateid Hallistest ja Karksist, ka Saarest. Juhuslikumalt on neist teatatud Helme, Pilistverest, Martnast ja Merimäe vallast. Kujult on need nõud ovaalsed, kuid kehapoolne külg on sissepoole kumerdatud; mõne visandilise joonise järgi otsustades on otsad mõnikord ka terav-

^{30a} J. Kurfeldt-Hanko, Nõiamärkidest, Eesti Kirjandus 1938, lk. 365 jj.

nurksed³¹. Külgmistes servades on neil harilikult rõngad, mille külge seotakse kandme (rihma või vöö) otsad. Niiviisi kinnitatuna püsib nõu kaelas täiesti vabalt, ilma et vajaks käega toetamist. Kord on registreeritud ka plekist külvinõu mõõtmed: 54×27×16 cm. Ühtlasi on märgitud, et selline anum «on ainult külvamiseks, muidu seisab»³². Plekist külvinõusid valmistavad plekksepad ja neid ostatekse kustki linnast või alevikust³³.

Vanuselt näib plekist külvinõu osutuvat suhteliselt hiliseks ning on järgnenud puust külvivakale, millega võrreldes esimene omas mõningaid eeliseid (sobivam kuju, paremini kantav, suurem vastupidavus). Kolmekümnendail aastail on plekist külvinõud olnud Hallistes ja Karksis enamuses, ja mäletati, et nad on tarvitusele tulnud 20—30 a. tagasi³⁴. Püüstverre on plekist külvinõu ilmunud a. 1928³⁵. Helme Patkülas on teda esimesena tähele pandud ühel «läti päritoluga rentnikul»³⁶; seal kaldutakse teda pidama ka «mõne rikkama põllumehe luksuseks»³⁷. Iseloomulik on siiski see, et plekist külvinõu esineb peamiselt Läti piiri lähedal, keskkohaga Halliste — Karksi. Kuivõrd ta Lätis on kasutusel, selle kohta puuduvad andmed.

Lühidalt tuleb peatuda veel juhuslikel külvinõudel. On mõnevõrra õigust neil korrespondentidel, kes on vastanud, et «külvamiseks eririista ei ole»³⁸, sest eriti puust külvivakk on sageli kasutusel ka viljamõõduna, jahunõuna jne. Kui aga majapidamises üldse puudub külvivakka meenutav nõu, aetakse läbi veelgi lihtsalt: külvatakse pesukaust, ämbrit, vannist, piimapütist «ehk veel mõnest muust nõust, millele kapla manu panna saab»³⁹. Mitmeid sporaadilisi teateid on näit. ämbri, pesukausi või lihtsa neljakandilise kasti kasutamise kohta külvivaka asemel. Sageli on näit. kunstväetist külvatud pesukaustist⁴⁰.

³¹ KV 9, 1516 Saarde.

³² EA 32, 55/7 Halliste.

³³ Hallistest ja Karksi on teadaolevate ostukohtadena märgitud näit. Abja, Viljandi ja Karksi-Nuia.

³⁴ EA 32, 55/7 Halliste; 379 Karksi.

³⁵ KV 20, 13.

³⁶ KV 20, 107.

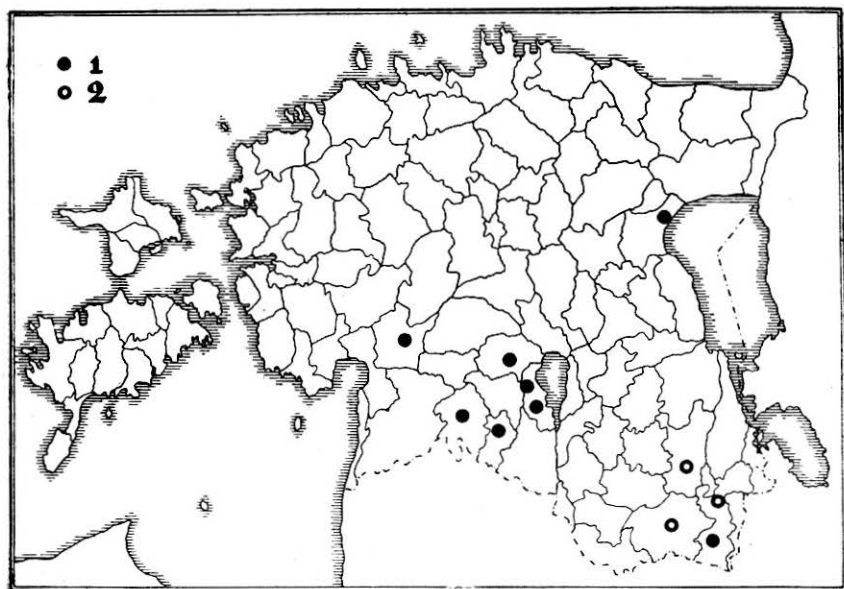
³⁷ KV 20, 243.

³⁸ KV 8, 2603 Vaivara; KV 7, 1897 Noarootsi.

³⁹ KV 9, 1139 Karksi.

⁴⁰ Autori poolt isiklikult nähtud Kambjas ja Paide vallas.

Mõned juhuslikud külvia numad on olnud tarvitusel ilmsesti maagilise tähendusega, nagu selgub rahvaluulekogudest leitud andmeil ⁴¹. Eriti just lina on vanasti külvatud raudpajast, sest on usutud, et lina siis kasvab hästi, ei karda põuda ega päikest ega tule talle «tõrva plekkisid» peale; muud vilja aga on pajast külvatud selle mõttega, et siis vili ei lähe tahma ⁴². Kuid teisel on lina külva-

Joon. 6. Maagilisi külvinõusid: 1 — pada (raudne nõu); 2 — savi(kivi)nõu.

tud «varastatud kivi või savi anumast» ning loodetud sellest linale pikkust ja headust ⁴³.

Kui me kõik siia kuuluvad teated märgime kaardile (joon. 6), näeme, et on tegemist isegi eri rajoonidega, kus on eelistatud kas pada või savinõusid. Esimese keskus näib olevat Mulgimaal, teisel aga Võrumaal. Viljade külvmisega seotud uskumusi ja traditsi-

⁴¹ Kirjapanekud on aastaist 1889—1895.

⁴² RKM RO, H II 56, 187 Torma; H I 2, 344 Tarvastu; E 1455 Tarvastu; H III 25, 230 Viljandi; H II 48, 329 Karksi; H III 5, 652 Tori. — Peamiselt Pärnu- ja Viljandimaalt on mitmeid teateid ka selle kohta, et linu külvates pandi külvia numasse mingi metallese (roostene hobuseraud, rauatükk, raudnael, hõberubla), et lina oleks kaitstud nõiduse ja sügise rooste vastu.

⁴³ RKM RO, H III 26, 485 Vastselliina.

oone on haruldaselt palju nii meil kui teistel rahvastel ⁴⁴, mis aga siin jäävad lähemalt käsitlemata. Siin puudutati ainult külvinõude valiku küsimust. Mis on otseselt seoses külvivöö või külvipõllega, seda käsitleme vastavates peatükkides.

Mis puutub külvivaka nimesse, siis on neid õige mitu. Kõige populaarsemaks osutub *külimit*, mis on tuntud nii mandril kui ka saartel. Kirde-Eestis on laial alal selle rahvakeelseks esinemiskujuks *kilimit*, Lääne-Eestis *külimet*, Lõuna-Eestis *küliimit* ~ *küliimüt*. Esineb ka lokaalsemaid murdekujusid, nagu *kilmät* (Jõhvi), *külmit* (Risti, Emmaste), *kültu* (Risti), *külmüt* (Kihelkonna), *küliim* (Karksi, Sangaste) jt. ⁴⁵.

Nimetus *külimit* on väga vana ja põlvneb mõõtühiku nimetusena esiajaloolisest ajast ⁴⁶. See esineb ka balti-saksa keeles ⁴⁷ ning on laenatud naaberrahvaste keeltesse, esinedes Lätis juba vanades ürikutes ⁴⁸, aga ka läti kirjakeeles ⁴⁹, liivi keeles ja soome keeles ⁵⁰.

Põhja-Eesti keskosas on külvivaka nimetuseks *kehik*, Lääne-Eestis paiguti *peks* ~ *külvipeks* ~ *piks* (Kihnu), Saaremaal aga *painand* ~ *paenand* ~ *painard* (Anseküla). Sporaadiliselt esinevad nimetused *külimatt* ~ *küliimatt* ~ *kilimatt*, ka *külivakk* ~ *külbüvakk*, *kolmandik*, *nel'landik*, *kuuendik*; lõunaeesilisi nimetusi on *külinõu*, *küliannum* ~ *küliüannom*. Noteeritud terminite hulgas osutuvad haruldusteks *ridalik* (Avinurme, Viru-Jaagupi) ⁵¹, *pool-sikk* (Peetri) ⁵² ja *vetik* (Kuressaare) ⁵³. Vormsi rootslastel oli külvinõu nimetuseks *sädvakkan* ja *kilmit*, Petserimaa venelastel

⁴⁴ A. V. Rantasalo, Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen II, (FF Communication Nr. 31) Sortavala, 1919.

⁴⁵ ERM, Kk. V, Kl. 7 ja EA materjalide põhjal.

⁴⁶ Eesti majandusajalugu I, Tartu, 1937, lk. 537; Eesti Ajalugu II, Tartu, 1937, lk. 334.

⁴⁷ A. W. Hupel, Neue Nordische Miscellaneen XI—XII, Riga, 1795, lk. 131.

⁴⁸ Latvijas Universitatis Raksti X, Riga, lk. 201.

⁴⁹ Eesti Kirjandus 1933, lk. 381.

⁵⁰ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch, Helsinki, 1938, lk. 127; Eesti Kirjandus 1933, lk. 374.

⁵¹ EA 25, 113/4; KV 20, 305 ja 355.

⁵² EA 22, 955.

⁵³ KV 20, 21.

севня, луко и лукошка Narva jõe äärsel ala venelastel лукошко, Nina k. venelastel ka eestipärane матик⁵⁴.

Sageli esineb kõrvuti mitu nimetust. Näit. on Hallistest noteeritud samas kirjutuses: *külinõu* ~ *külinõu*, *külivakk*, *külim*, *kolmandik*, *nelländik*⁵⁵, Juurust *külimit* ja *kehik*⁵⁶, Avinurmest *külimit* ja *ridalik*⁵⁷, Mustjalast *külivakk* ja *külipainand*⁵⁸ jne. Need nimetused pole muidugi kattuvad, ei olene ka anuma kujust ega funktsioonidest, vaid tähistavad peamiselt erineva suurusega (mahuga) anumaid. Kuid samanimelistegi anumate maht on paiguti väga erinev. Nii on näiteks külimitu suurus korrespondentide teatel Jõelähtmes, Kosel, Järva-Jaanis ja Koerus 12 toopi, Juurus 10—12 toopi, Türil 12—14 toopi, Avinurmes 20 toopi jne. Wiedemanni sõnaraamat tunneb nimeliseltki mitmesuguseid külimitte, nagu kuningakülimit (= 1/6 riia vakka), linnakülimit (= 12 toopi), pärnu külimit (= 1/4 riia vakka), tallinna külimit (= 12 toopi), riia külimit (= 9 toopi) jt.⁵⁹ Kehiku suuruseks — korrespondentide teatel — on 18 toopi (Järva-Jaanis) või 22 toopi (Avinurmes), ridalik = 1/4 vakka (Avinurmes), külipainand = 10 toopi (Karja), kolmandik, neljandik ja kuuendik märgivad mahtu võrreldes riia vakaga. Anumate maht võis mõnevõrra oleneda ka sellest, kas mõõdeti triiki või kuhjaga. Mõõduriistade kohatine väga erinev suurus on juba vanastigi põhjustanud palju tülisid ja arusaamatusi. Rahvas on üldse suhtunud «sakste» mõõitudesse umbusu ja kirumisega, pidades neid liiga suurteks ja ülekohtusteks, nagu sellest on jäänud mõningaid mälestusi rahvatraditsioonigi. Juba Wiedemann on noteerinud vanasõna «papi külimit, koti sopp ja põrgu haud ei saa ial täis»^{59a}. Üks Virumaa muistseist rahvalaulikuist on oma meelekibeduse sõnastanud koguni värssidesse:

⁵⁴ RKM RO, ERA Vene 2, 257.

⁵⁵ EA 32, 55/7.

⁵⁶ EA 34, 483.

⁵⁷ KV 20, 305.

⁵⁸ EA 30, 533 jj.

⁵⁹ F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat, Tartu, 1923, sub 'külimet'.

^{59a} F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 144.

«Sest on meie maad madalad,
 Õgi katused kadalad,
 Roogu räästaad rumalad,
 Et on mõisinad külassa,
 Valla sööjad vainiulla:
 Vakk oli viie valla suurus,
 Kilimüt kiriku suurus...»

(Järgneb «Sakste sajatus».) (RKM RO, E 39 286 Kadrina.)

Külvivaka peatüki lõpetuseks olgu veel lisatud mõned teated selle eseme kasutamise kohta kosja- ja pulmakommetes. Esimene kirjeldus on Hageri kihelkonnast ja selle on saatnud ERM-i korrespondent H. Mesikäpp. Esitame selle ühes kõigi keelekonarustega:

«Külvi matti või külimitu ja kehikud tarvitati mitme asja peale, ni vorstikäki hoiu paikaks pühade vaheaegas ja mitme. Kõige tähtsam oli veel se, kui esimene perepoeg akkas naist võtma. Enne kui ta kosja sõitis, siis toodi matt ehk külvi nõu ja pandi ta senna peale istuma. Siis vanemad pidasid kõnet ehk noomitus(t). Isa õnnistas teda ja andis omad soovid kaasa. Ja lõpuks lauldi:

Istu nüüd atti matti peale,
 Atti matti põhja peale.
 Eida nüüd peasta poisi meele,
 Pane nüüd pähe peiju meele,
 Peiju oidu(?) odsa ette,
 Kahe ja'la ta vahele!»

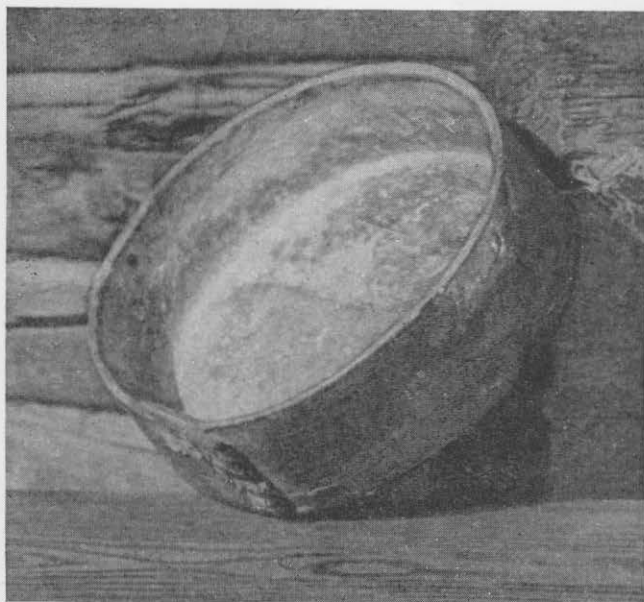
(KV 20, 157)

Teisel on peigmehe «ehtimine» toimunud enne laulatusele sõitmist. Peigmees istunud «külimitre» põhja peal, tema ümber käinud ringis pruudipoolsed nais-sugulased («vanad eidéd») ning laulnud vastavat laulu:

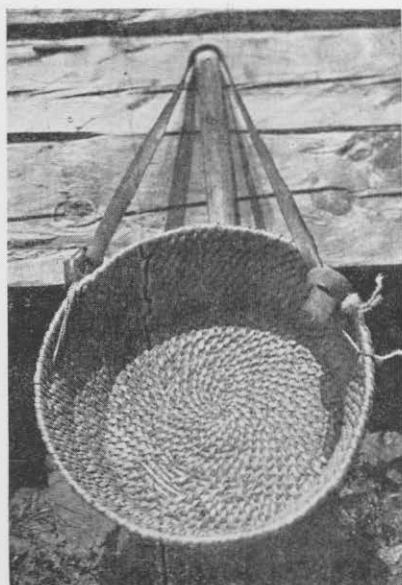
«Ehi, ehi, peiukene,
 Peiukene, poisikene,
 Ehi mind ati mati peal,
 Ati mati põhja peal.» Jne.

(RKM RO, E 3942/3 Ambla).

Et siin just külvianum on valitud selleks õnnistustoiminguks, seda on arvatavasti põhjustanud sigivusmaagia taotlus. Aga tähtsust võiks olla selgi asjaolul, et külvianum on olnud eranditult peremehe tööriist ning esimese poja kosjaminek tähendab ühtlasi tema peatset peremeheks saamist. Küllap samalaadilised kujutelmad on põhjaks järgmiselegi kombele: «Kui pruuti lõpärast hommikusöökil hakatakse ära viima, pannakse külimate keset tuba kummul, peigmees istub põhja peale. Siis valmistatakse peigmehe peas

1. Puust kõlvivakk («nel'landik»), millel on servades augud, kuhu kinnitatakse kanne. Paistu, Holstre v. Lepiku t. Autori foto 1935.

2. Puujuurtest «kõlvianum». Lāti NSV, Ilzene vald, Paikna (Paikēni) küla K. Petersoni talu. Pildist. 1936.

3. Vanamees puujuurtest kõlvivakaga. Kaarma, Hakjala küla Muri talu. Pildist. 1935.

TAHVEL IV

1. Külvivaka täitmine külvamisel. Puhja, Kavilda v. Vihavu k. Põntsa t. Autori foto 1934.

2. Külvaja nisu külvamas. Külvinõu kandmeks sedelgavöö. Puhja, Kavilda v. Vihavu k. Põntsa t. Autori foto 1934.

3. Rukkikülvaja. Halliste, Abja v. Suka t. Autori foto 1934.

4. Külvamine külvipõllest («rukkikül-vaja»). Räpina. Foto Kalamees 1932.

pruudi jaoks «uju». Selle järele viiakse pruut rehe alla kirstu otsa juure tooli peale istuma.» (RKM RO, EVR 3, 93 Tõstamaa; sama teiskordselt: ERA II 207, 581).

Leidub teateid ka selle kohta, et pulma ajal «lahjad [kingitused] tuuakse kilmituga lauale» (RKM RO, H II 8, 787 Lüganuse) — arvatavasti spetsiaalse veimevaka puudumisel.

Peipsiäärsete venelaste pulmakommetest on teada, et kui noorpaar läheb majja, siis äi ja ämm (meheisa ja meheema) võtavad külvivaka (*матик—дыкошко*) ning viskavad noorte peale peoga teri — et nende elu oleks rikkalik («*богато жить*») (RKM RO, ERA Vene 2, 257 Nina k.).

K ü l v i v ö ö.

Et külvaja saaks külvamise juures seemnenõu kaasas kanda, selleks on vajalik mingisugune kandmisvahend ehk kanne, mis — otsad kokku seotud — käib külvajal üle õla või kaelataguse ja millele omakorda toetub külvivakk. Nagu nähtub kasutada olevaist materjalidest, on viimaseil aastail kõige üldisemaks ja tavalisemaks külvivaka kandmeks rihm, harvemini kasutatakse selleks vööd, paela, nõõri või käterätti ⁶⁰.

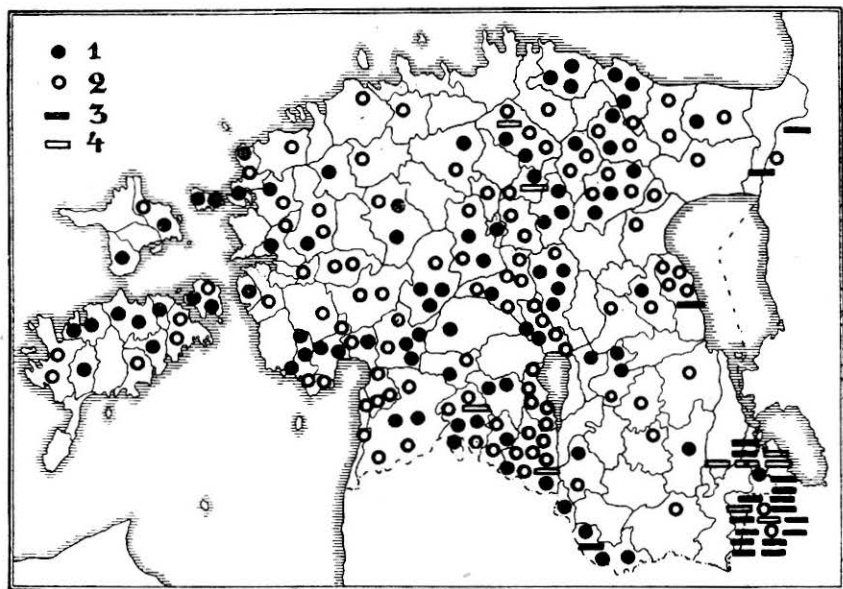
Kuigi mõnikord on vastustes tarvitatud terminit «külvirihm», ei näi harilikult siiski tegemist olevat mingisuguse spetsiaalse rihmaga, vaid külvivaka kandmeks tarvitatakse päris tavalist sedelgarihma. Rihm resp. sedelgarihm on külvinõu kandmena domineerival kohal tervel Põhja-Eesti alal, peale selle ka Pärnumaal ja Tartumaal. Vähe tarvitatav on rihm Saaremaal ja Kagu-Eestis.

Rihm külvinõu kandmena näib olevat hilisem ja tänapäevasem, nagu see selgub paljudest korrespondentide vastustest; vanemaks kandmeks osutub aga vöö, murdeliselt nimetatud *külvivöö*, *külviue* (Viru-Jaagupi), *küliüüke* (Viljandi, Karksi), *küliöö* (Anseküla, Kihelkonna), *külipaal* (Emmaste) jne. Nagu nähtub kaardilt (joon. 7), on külvivöö esinemise kohta teateid üsna laialt alalt. Teiste kandmetega võrreldes esineb vöö ülekaalukalt Saaremaal,

⁶⁰ 429 vastuse põhjal on üksikute kandmete esinemissagedus järgmine rihm — 179 korda, vöö ja rihm — 92, vöö (paal) — 94, vöö ja nõör — 3, nõör — 13, nõör ja rihm — 20, käterätt — 19, käterätt ja rihm — 5, käterätt ja nõör — 4.

Viljandimaal, Pärnumaal ja Valgamaal. Haruldane on vöö Harjumaal, Tartumaal ja Võrumaal. Kuid leidub teateid, et varem on sealgi külvianumat kantud vööga, mitte rihmaga.

Meid huvitab küsimus, milline see külvivöö on olnud nii materjali, tehnika kui ka muude omaduste poolest. Nähtavasti on selleks kasutatud vanemaid villaseid võid, kuid külvivöö on siiski olnud ka spetsiaalne vöö, selleks eriti kootud kas «üleni villasest lõngast»

Joon. 7. Kylvivaka kandmeid: 1 — kylvivöö, harilik; 2 — kylvivöö, haruldane; 3 — käterätt, harilik; 4 — käterätt, haruldane.

(ilma niidita) ⁶¹, «mustast ja sinisest villasest lõngast» ⁶², sagedamini aga takusest või linasest materjalist: pehmest takusest lõngast, 3 tolli lai ⁶³; valmistati takusest lõngast, laiema ja ilma erilise kirjata ⁶⁴ jne. «Kylvivöö oli külvi jauks tehtud, kylvivööga ei tehtud muud, kui ainult külvi» ⁶⁵. «Vanemal ajal oli vaka hoidmiseks eriline kylvivöö, s. o. kirju vöö, narmad otsas. Harilikult oli

⁶¹ KV 20, 205 Kolga-Jaani.

⁶² KV 20, 309 Valjala.

⁶³ KV 20, 395 Haljala.

⁶⁴ KV 20, 379 Halliste.

⁶⁵ KV 20, 25 Lügänu.

vöö punase ja sinise kirju»⁶⁶. «Ennemalt kinnitati kilimit kaela külivöö abil. See oli eriline vöö. Harilikkudest vöödest erines ta seepoolest, et oli lihtne ja ühevärviline»⁶⁷. «Külumise vöö seisis ainult külumise jaoks ja et ta mitte ei kao(ks), siis oli sõlmatud aeda kõrendapuu [aida riidepuu] külge»⁶⁸. Vahel nimetatakse külvivöö erijoonena veel, et see «keskelt oli lai punutud, kuna otstes olid rihmad»⁶⁹, või oli see «kootud sedelgavöö taoliselt, tugev, otsas pannal»⁷⁰. Haruldane on teade: «Külvivööl olid sees vilja pead, see näitas, et on külvivöö»⁷¹. Nagu juba neistki valitud tsitaatidest nähtub, pandi külvivöö valmistamisel rõhku sellele, et ta saaks pehme, et ta kasutamisel valusasti õlga ei sooniks, ja tehti sel põhjusel tavalistest vöödest enamasti laiem, muidu aga vastupidavast, kuigi lihtsamast materjalist.

Erilist tähelepanu teenivad veel niisugused teated, millest selgub, et külvinõu kandmeks oli n a i s t e v ö ö: «Punast naistevööd (pikkus 280 cm, laius 6,5 cm) tarvitati külipaelaks. Erilist muud vööd pole tarvitatud»⁷². Muhus on külvivöö võetud «naiste poogast» (=vööst)⁷³, Jõhvi Mäetagusel tehtud musta-punasetriibuline külvivöö «naiste vanust seelikuist»⁷⁴. Vana naistevööd külvinõu kandmeks on kasutatud ka Hallistes⁷⁵, Karksis⁷⁶, Tarvastus^{76a}, Võnnus⁷⁷, Ansekülas⁷⁸, Noarootsis⁷⁹, Vormsis⁸⁰, Harju-Madisel⁸¹ jm. Vahel on säilinud teateid vanemast ajast: vanaisa, kes elanud Räpina kihelkonnas, on «tarvitanud külvamiseks naiste vööd»⁸².

66 EA 20, 391 Karja.

67 EA 25, 114/5 Viru-Jaagupi.

68 KV 20, 205 Kolga-Jaani.

69 KV 20, 411 Kodavere.

70 KV 20, 208 Ambla.

71 KV 20, 145/7 Audru. — Arvatavasti on siin tegemist viljakusmaagiaga.

72 EA 30, 524/5 Mustjala; KV 7, 409 Mustjala.

73 KV 7, 629 Muhu.

74 KV 20, 89.

75 EA 32, 59.

76 ibid., 381.

76a KV 10, 657.

77 EA 24, 437.

78 EA 30, 309.

79 KV 20, 191.

80 EA 34, 299.

81 EA 29, 539.

82 EA 19, 183/5 Kambja.

Tõepoolest poleks selles midagi erakorralist, et just naistevööid on kasutatud külvinõu kandmeks, sest naistevööd on ka üldiselt rõivastusosana kauemini tarvitusel püsinud kui meestevööd, kuid tähelepanevad on see, et naistevöö kasutamist on motiveeritud ebasuga: «... et põld hästi sigineks»⁸³, «et vili sigineks ja oleks niisa(ma) vastupidav kui naisterahvad»⁸⁴. Sealsamas on külvivöö olnud ilusate kirjade ja pikkade narmastega, et «vili kasvaks pikk ja ilus ja annaks palju saaki». Veel üksikasjalisem siia kuuluv teade on Viru-Jaagupist: «Naistevööl kandmena pidi tervestegev vägi olema, tarvitati kompressina-mähisena roosi (elitinga), venituse, jooksva, luumurdmise juures jne. 1912. a. pakkus keegi vana-varakorjaja kellelegi vanale talumehele vana naiste vöö eest, mis see tema ütluse järele terve eluaja külvikandmena tarvitanud ja isalt pärinud, 5 rbl., kuid vanamees vastanud, et ka 100 rbl. eest ei anna, sest siis kaduvat m a j a õ n n»⁸⁵. Siin on omistatud suurt maagilist tähtsust päritud külvivööle, mis on aastakümneid kasutusel olnud. Uskumus, et mõned päritud esemed nagu aitaksid hoida majas heakäekäigu stabiilsust või õnne, on rahvatraditsioonis laiemaltki tuntud⁸⁶.

Millal külvivöö on hakanud harulduseks muutuma ja kasutuselt ära jääma, selle kohta on andmed väga lahkuminevad. Mõne teate kohaselt on murdeaastaks juba 1870⁸⁶, teisel on ta 50 a. eest veel tarvitusel olnud⁸⁷, või 40⁸⁸ või 30 a. eest kaduma hakanud⁸⁹, või ka 20 a. eest⁹⁰. On aga küllalt kohti, kus külvivöö esineb veel praegugi muude kandmete kõrval⁹¹. Tema kasutamise harvenemine ja harulduseks muutumine on tingitud peamiselt sellest, et ühenduses

⁸³ KV 10, 621 Tarvastu.

⁸⁴ KV 20, 231 Karula.

⁸⁵ KV 20, 41. — Niisugune uskumus on võinud olla üheks põhjuseks, miks ERM-i rikkalikku vöödekollektsiooni pole suudetud hankida ühtegi külvivööd.

⁸⁶ KV 20, 137 Järva-Jaani; RKM RO, H II 23, 224 Karksi (pärandatav külvikepp).

⁸⁷ KV 5, 33 Kõpu.

⁸⁸ KV 20, 305 Avinurme; EA 25, 114/5 Viru-Jaagupi; KV 20, 213 Lügä-nuse; KV 20, 161 Ambla.

⁸⁹ EA 24, 437 Võnnu.

⁹⁰ KV 20, 205 Kolga-Jaani.

⁹¹ KV 20, 25 Lügä-nuse; KV 20, 411 Kodavere; EA 28, 49 Hargla; KV 20, 208 Ambla; EA 32, 59 Halliste; EA 30, 309 Anseküla jm.

rahvarõivaste kandmise lõppemisega on lõppenud ka vööde kasutamine ja ununenud nende kudumise oskuski⁹². Kui vöö riietusesemena muutus rariteediks, siis juhtus sedagi, et ka narmasotsaline külvivöö kujunes «rohkem uhkusajaks»⁹³.

Külvivöö harvenemisel ja kadumisel astusid tema asemele muud kandmisvahendid. Neist on saanud kõige üldisemaks rihm (resp. sedelgarihm), mida on käsitletud juba eespool. Rihma kõrval esineb siin-seal juhusliku kandmena nõõr (murdeti *nüer*, *kabel*).

Joon. 8. Külvaja. Kaarma. Joonis tehtud O. Kalda foto järgi a-st 1894.

Alati pole selge, mis selle all just on mõeldud; vahel räägitakse «pehmest nõõrist»⁹⁴, «linadest palmikust»⁹⁵ jne. Setudel domineerib külvinõu kandmena käterätt, esinedes üksikjuhtudena ka Helmes, Karulas, Rāpinas, Kodaveres, Narvatagusel, Vaivaras jm. (joon. 7). Käterätt on kandmeks sobinud nähtavasti oma pehmuse tõttu. Kuid mõnikord on valikul olnud mõõduandvad ka maagilised

92 KV 20, 321 Karja; KV 20, 379 Halliste.

93 KV 20, 305 Avinurme.

94 KV 8, 2169 Narvatagune.

95 KV 11, 589 Põlva.

põhjused: linu külvates on külvivaka kandmena kasutatud pikka, valgeks pleegitatud käterätti, «et linad kasvaks pikad ja valged»⁹⁶.

Kandme rakendusest. Suures ülekaalus on meil niisugune moodus, et külvivakk kantakse kandmel täiesti lahtiselt, ilma et kanne oleks kinnitatud anuma külge. Seejuures on kandme otsad kokku sõlmitud. Reeglipäraselt käib kanne külvajal üle pahema (harvemini üle parema) õla, üle piha ja parema kaenla alt läbi ning külvivakk hoitakse sellel tasakaalus pahema käega toetades. Kandme sõlm jääb harilikult vaka põhja alla⁹⁷, nagu see on nähtav ka mõnel fotol (joon. 8). Mitmete teadete järgi külvivöö seisiski viljaaidas kokkusõlmituna parajas pikkuses, et vajaduse korral oleks kohe võtta⁹⁸. Vanasti on vöö sõlmes seismisele omistatud isegi erilist tähendust⁹⁹. Mõnikord on anuma alumistesse servadesse lõigatud vastav õnar, et teda seega kindlamini kandmel paigal hoida¹⁰⁰. Külvivaka kandmine ilma kinnitamata on teatavas mõttes hõlbustanud vaka täitmist: vakk asetati maha või hoiti vastu kotti, täideti seemneviljaga ja tõsteti siis jälle vöö peale (tahv. IV, 1). Kui aga kanne oli vaka küljes, oli seda tülikas üle pea tõsta.

Siiski on Eestis tuntud ka niisugust kandmisviisi, kus vöö on kinnitatud anuma külge. Seda on nimetatud juba eespool primitiivsemate külvivakkade puhul, seda esineb mõnevõrra puust külvivakkadel, aga täiesti normaalseks kinnitamisviisiks on see plekist külvivakkadel, mis on harilikult varustatud sellekohase rõnga või sangaga kummaski otsas. Et ka puust külvivakal oli kandme kinnitamiseks kaks vastaskülgedesse moodustatud auku, aasa või kõrva, selle kohta on mõningaid teateid peamiselt Lõuna-Eestist¹⁰¹. Ansekülas on vöö otsad seotud anuma küljes olevate nööri külge, üks umbsõlme, teine aga *väetsõlme*, et vajaduse korral hõlpsamini lahti tõmmata¹⁰². Mõnikord on olnud külvivakal kaks sanga, vööl aga

⁹⁶ KV 20, 231/3 Karula.

⁹⁷ EA 20, 391 Karja.

⁹⁸ EA 19, 183/5 Kambja; KV 20, 77 Saarde; KV 20, 333 Vändra; KV 20, 137 Järva-Jaani.

⁹⁹ «Ka olla külvamisele sellest palju tulu: kui külvi vöö sõlm aasta otsa lahti tegemata seista. Tema isa pidanud sellest suurt lugu»: RKM RO, H I 2, 420 (3) Laiuse 1888. (Kontekstist ei selgu, kelle isa siin on mõeldud.)

¹⁰⁰ KV 20, 232 Karula.

¹⁰¹ Harglast, Urvastest, Sangastest, Karksist, Saarest, Kambjast, Vönnust, ka Saaremaalt.

¹⁰² EA 30, 309.

teises otsas konks, et nõu mahapanek ja kaelavõtmine (pärast seemnega täitmist) oleks hõlpus¹⁰³. Niisugune kandmisviis, kus külvivakka pole enam tarvis käega kinni hoida, tuleb muidugi lugeda edenenumaks, kuid see muutub vajalikuks ka siis, kui külvatakse kahe käega. Obligatoorne see siiski pole: ühel fotol (pildist Tormas a. 1932; ERM, Pd. 633:60) näeme kahe käega külvamist, kuid külvikast toetub kaela tagant ja (arvatavasti) ümber külvaja keha seotud rihmadele. Üldisemalt on meil külvatud ühe, nimelt parema käega seemet visates.

Mis puutub kandme asendisse külvamisel, siis käib see sagedamini üle pahema, harvemini üle parema öla. Eriti Kesk-Eestis näib domineerivat kandme asend üle pahema öla. Niisugusel juhul asetseb külvivakk vastu külvaja kõhtu (öeldakse «kõhu ees», «kõhu peal», «rinna ees»). Kui aga vakka hoitakse enam ees pahemal või koguni vastu pahemat külge (joon. 8), nagu näib olevat tavaks saartel ja paiguti Lääne-Eestis, käib vöö üle parema öla. Kui vöö käib kaela tagant ja on kinnitatud nõu külge, siis ka külvinoõ ripub ees, toetudes külvajale vastu rindu või kõhtu (tahv. III, 3; IV, 2).

Külvivaka asendiga on seoses veel üks eriline motiiv: anuma jätkukoht (õmblusekoht) pannakse «rinna ette» (s. t. vastu rindu) selle tähendusega, et siis «seeme heaste kasvama läheks ja et vilja jätk ikka käes seisaks»¹⁰⁴. Niisuguse hoidmisviisi kohta on teateid mujaltki¹⁰⁵, kuigi eeltoodud põhjendust veel ainult harukorral mäletatakse¹⁰⁶. Kuid üks teine sama motiivi puudutav vanarahva käsusõna on tuntud paljudes teistendites: üle külimitu õmbluse (s. t. jätkukoha) ei tohi teri kallata (välja anda), siis kaob vilja tulu [sageli öeldakse «jätk»] ära¹⁰⁷. Siin on tegemist maagilise kujutelmaga, mis põhineb lihtsalt sõnalisele sarnasusele: külvinoõ jätk (ukoht) — vilja jätk või tulu (mööeldakse vilja jätkuvust, viljakust üldse). Üle jätku külvamine tähendaks selle järgi vilja jätkust ilmajäämist.

¹⁰³ KV 11, 1803 Satserina.

¹⁰⁴ RKM RO, H I 1, 551 (1) Ridala 1888.

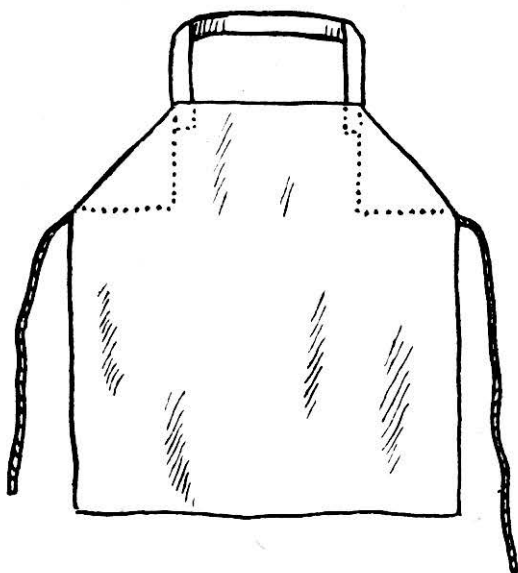
¹⁰⁵ KV 20, 233 Karula; EA 30, 307/8 Anseküla.

¹⁰⁶ EA 19, 185/6 Kambja.

¹⁰⁷ RKM RO, H III 20, 410 (20) Viljandi.

Külvipõll.

Külvivaka kõrval, mis domineerib peaaegu kogu Eestis, esineb piiratumal alal (peaasjalikult Võrumaal) veel teine külviseemne kandmise vahend — külvipõll. Teated selle eseme kohta on küll enam puudulikud kui küllaldased. Rohkem on meil üldisi andmeid, et külvamine sünnib põllest, aga milline see põll just on, sellest on vähe täpseid kirjeldusi. Õnneks leidub üks külvipõll ka Eesti Rahva Muuseumi kogudes, millest algamegi.

Joon. 9. Külvipõll, Põlva. ERM A 369:1.

ERM-is säilitatav külvipõll (ERMA 369:1) (joon. 9), mis a. 1932 on saadud Põlva kihelkonnast Mammaste külast, on valmistatud tihedast kodukootud linasest (labasest) riidest. Laiuseks on võetud kanga laius (84 cm), pikkuseks 90 cm; pikkus sidumiskohast alumise servani on 67 cm. Rinnaesine kitsam osa on moodustatud sel teel, et põlle ülemised nurgad on keeratud sissepoole kahekorra ja kinni õmmeldud. Kaela tagant käib läbi 3 cm laiune, samast riidest õmmeldud pael, kuna vöökohast köidetakse põll ümber keha kahe linase nõõriga niimoodi, et sõlm tuleb ette. Põll on tehtud masinaõmblustega. Vanus on korjajal jäänud märkimata, kuid ese ise näib olevat päris uus ega ole vist üldse tarvitusel olnud.

Lisaks sellele on külvipõlledest olemas veel väikesi visandilisi jooniseid korrespondentide vastustes, mis mõnel harval juhul on varustatud ka mõõtudega. Neis on kirjeldatud ja näidatud sama-laadseid kaelpõllesid nagu kõnealune muuseumiesegi. Ainult rinnaesine on vahel moodustatud teisiti, kas on ülemised nurgad kaarjalt ära lõigatud või on rinnaesise katteks jäetud ainult väike neljakandiline riidetükk ¹⁰⁸. Põlle laius, mis kõigub 80 ja 87 cm vahel, on ühtlane ja oleneb nähtavasti kanga laiusest, põlle allosa on aga sageli pikem kui eelkirjeldatud muuseumi-eksemplaril (kuni 90 cm) ¹⁰⁹. Põll on ikka valmistatud linasest või takusest kodukootud riidest, rahvaomaselt nimetatud *kül'vipõll* (Urvaste) ja *külirüü* (Halliste). Mõnikord oli see meeste tavaline tööpõll, mida ka muidu töö juures kanti ¹¹⁰. Kohati on aga külvamiseks kasutatud naiste põlle, kuigi külvamine oli eranditult meeste töö ^{110a}. Ühes vastuses on märgitud nõue, et külvipõll peab olema lumivalge, nähtavasti siis pleegitatud riidest ¹¹¹.

Töötamise juures on põlle «rakendus» nähtavasti niisugune, et selle alumine ots võetakse kokkupigistatult vasemasse kätte või — nagu näha ühel fotol (tahv. IV, 4) — keeratakse ümber vasema käe sõrmede, mis hoidmist arvatavasti hõlbustab. Seejuures langeb põlle keskosa kotisarnaselt alla ja ongi väga sobiv külviseemne kandmiseks. Põlle täitmine seemnega on toimunud niiviisi, et külva-va põlvitas seemnekoti kõrvale ja tõmbas kotist seemnevilja laialilaotatud põlle peale või — kõrgema koti puhul — pandi kotisuu põlle sisse ja parema käega tõmmati vili põlle. Kord on nimetatud, et põlledel olevat «hank nurgas» (hank=konks), millega ta täitmise ajaks kinnifatavat koti külge ¹¹².

Külvipõlle esinemist geograafiliselt näitab vastav kaart (joon. 10). Ala, kus külvipõll esineb normaalsena ja enamasti ka ainsa külviabinõuna, on Võrumaa. Valgamaal näib olevat tegemist paralleelse esindusega (põll ja nõu kõrvuti). Tartumaale pole põll tunginud kuigi märgatavalt ning setude juures on ka külvivakk ilmses ülekääsul.

¹⁰⁸ KV 20, 237 Karula; KV 20, 119 Kanepi; KV 20, 251 Kanepi.

¹⁰⁹ KV 20, 119 Kanepi; KV 20, 251 Kanepi; KV 20, 289 Rõuge.

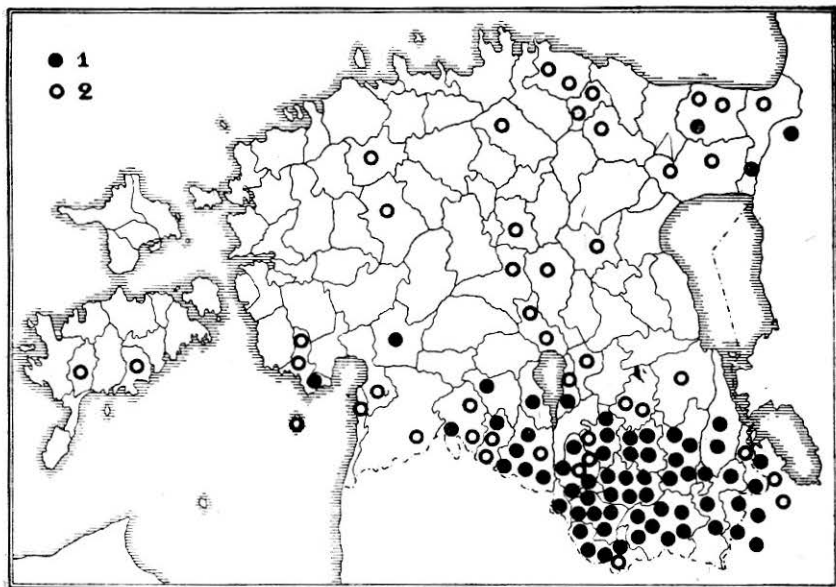
¹¹⁰ EA 24, 42/3 Rannu.

^{110a} KV 20, 91 Jõhvi; EA 32, 63 Halliste.

¹¹¹ KV 20, 119 Kanepi.

¹¹² KV 20, 152 Hargla.

Mujal esineb külvipõll enamasti juhusliku või erijuhulise külviabi-nõuna. Erijuhud oleksid korrespondentide vastuste põhjal järgmi-sed. Põllest on külvatud (~ külvatakse): 1) heina- ja linaseemet, 2) kunstväetist, 3) väikesi siilusid ja nurki masinakülvi juures ja 4) kui puudub külvivakk. Viimane asjaolu viiakse ühendusse aine-lise kehvusega: vaesemad inimesed külvavad põllest, kuna neil puu-dus külimit ¹¹³. Mõnede teadete järgi on põllest külvamine olnud

Joon. 10. Põllest külvamine: 1 — normaalne; 2 — haruldane.

vanasti praktiseeritav mõisates ¹¹⁴. Üldiselt aga ei anna ka vanema aja kohta käivad mälestusteaded alust oletamiseks, nagu oleks põl-lest külvamine olnud Eestis kunagi varemgi laiemalt levinud.

Mis puutub sellesse, et paiguti on lina külvatud põllest (mitte külvivakast), siis siin on ehk võinud kaasa mõjuda ka mõned rah-vausundilised põhjendused. Linakülvaja rõivastuse kohta on tuntud kahesuguseid nõudeid: 1) lina peab külvama alasti, siis jumal näeb, et sa paljas oled ja laseb lina hästi kasvada ¹¹⁵; 2) linakülvajal pea-

¹¹³ KV 10, 1501 Tartu-Maarja.

¹¹⁴ KV 7, 473 Põide; KV 7, 665 Muhu.

¹¹⁵ V. Rantasalo, op. cit., lk. 126/7.

vad olema puhtad rõivad, valge linane põll ees ja valged linased jalarätid jalas, siis saavad ka uued linad «peenikese ja valge kiuga»¹¹⁶. On mõeldav, et valge põll kuulus ennem ainult linakülva traditsioonilise rõivastuse juurde, kuid külvati siiski külvivakast, hiljem aga hakati linu külvama seitsmest valgest põllest.

Meil tuleb vastata küsimus ka külvipõlle suhtelisest vanusest ta peamisel esinemisalal — Võrumaal. Kas peetakse seal põllest külvamist põliselt vanaks või uudseks nähtuseks? On huvitav, et peaaegu kõigist Võrumaa kihelkondadest on teateid, mis kinnitavad, et sealgi on vanemal ajal külvatud külvivakast ja et põll on sellega võrreldes noorem külviabinõu¹¹⁷, olles paiguti ülekaalu saanud alles viimasel ajal¹¹⁸. Kui vaatlеме Valgamaalt saadud andmeid, siis selgub neistki üldiselt samasugune olukord: vakast külvamist peetakse vanemaks, põllest külvamist aga nooremaks, uueaegsemaks¹¹⁹. Tartumaalt on külvipõlle esinemise kohta kindlamaid teateid ainult Otepäält ning sinnagi olevat see põlle-mood tulnud alles «uuel aal»¹²⁰, alles 30 a. tagasi¹²¹. Mujal on tegemist ainult üksikute juhtudega, millele ei saa anda erilist tähtsust.

Seega osutub külvipõll Eestis — külvivakaga võrreldes — nooremaks ja ainult üsna kitsal alal esinevaks nähtuseks. Põll on mõningate külvitööde juures, nagu heinaseemet ja kunstväetist külvates, olnud otstarbekohasem, kuna siis on külvatav seeme või aine tuule eest varjatud. Tähtsusetu pole ka see, et põll oli hõlpsasti kodus valmistatav, anum aga tuli raha eest osta. Linu põllest külvates võis kaasa mõjuda ka ebausuline kaalutus. Siiski on raske öelda, kas need tegurid olid ainutähtsad ja küllaldased selleks, et külvipõll piiratud alal tõusis esikohale. Kahjuks puudub siingi läti-poolne võrdlusmaterjal.

Peale päris külvipõlle on kasutatud veel mõningaid põllelaadilisi külviabinõusid — on külvatud kotist, rüpest ja särgisabast. Vanavarakogudest on leitud teade, et viljakotist külvates on loetud

¹¹⁶ RKM RO, H II 8, 48 Jõhvi; E 62 201 Rõuge; H III 15, 512/3 Rāpina.

¹¹⁷ KV 20, 272 Rõuge; KV 20, 251 Kanepi; KV 11, 601 Põlva; KV 20, 420 Rāpina jt.

¹¹⁸ KV 11, 961 Rõuge.

¹¹⁹ KV 20, 237 Karula.

¹²⁰ KV 10, 1801 Otepää.

¹²¹ KV 20, 47 Otepää, Päidla.

sõnu: «Hüppa kotti, karga vakka!»¹²². Siin on kotile kui külviabinõule omistatud teatavat maagilist tähendust külvi kohta, nagu näitavad seejuures loetud sõnad. Nähtavasti on usutud sel olevat mingit mõju saagi suurendamise või kindlustamise mõttes. Ka Pöidel on vanasti vahel külvatud «poolevakasest kotist»¹²³, Pilistvereski mõnikord «ka kotist»¹²⁴ ning Koselt kirjeldatakse kotist külvamist kui üksikut kurioosumit: üks peremees, kes Krimmis sündinud ja kasvanud, külvatav hariliku viljakoti seest, «mis sellekohaselt on kaela seotud nurkapidi»¹²⁵. Nendes teadetes pole selge, kuidas kott keha külge kinnitati; võimalik oleks külvamine nii põlletaoliselt seotud, kui ka kaelakotilaadilisest kotist. Põlletaoliselt ette seotud kotist on külvatud ka Hallistes¹²⁶. Harglas on «palajas» seotud «üht otsa pidi üle öla» ning kasutatud külvipõllena¹²⁷.

Lisaks neile teatele on puutunud silma veel üks täiesti fantastiline seik pisuhänna-juttudest, mis sisuliselt kuuluks siia. Seal kirjeldatakse, et peremees on valvanud pisuhända, kes käinud aidast vilja jätku varastamas. Saanud ta lõpuks kätte ja võtnud ära tema koti, mille kohta öeldakse, et see on olnud «võrgune kott». Ja edasi: «Hoiab [peremees] seda kotti taskus, näitab vanamehele. See ütleb: see on pisuanna kott, selle kotiga peab vilja külima, sis kasvab hää vili. Peremees külinu selle kotiga vilja ja kasunu väga hää vili»¹²⁸. Olgu see fantastiline jutukatke üheks lisatõendiks, et vanasti teatavalt maagilistest ja salapärastest esemetest külvates on loodetud saavutada põllu viljakuse suurendamist. Pisuhänna kott, millega vilja jätku varastati, pidi seda «jätku» siis ka eriti palju sisaldama, mis sellest külvates oleks üle kandunud kogu külvatavale viljale (nn. ülekande-maagia).

Hagerist pärineb teade, et vanasti «naised külvasid rüpest, mitte põllest»¹²⁹, nähtavasti siis seeliku rüpest. Särgisabast külvamist mäletatakse mitmes paigas. Mõnikord seatakse see ühendusse vaesusega: «Vanasti olnud külमितte ainult rikkamatel talupidajatel. Vaesematel ei ole külvi jaoks põllegi olnud, need külvanuvad siis särgisabast, sest ennevanast olnud meestel pikad särgid. Külvi ajaks jäetud särk või ame (Tartu murrakus) pükste pääle, kust siis

¹²² RKM RO, H, Wiedemann 2, 127. Uleskirjutamiskoht teadmata.

¹²³ KV 7, 473.

¹²⁴ KV 10, 395.

¹²⁵ KV 8, 569.

¹²⁶ KV 20, 379 Mõisaküla.

¹²⁷ Isiklikult hangitud teated.

¹²⁸ RKM RO, H III 10, 465/6 (1) Rõngu 1889.

¹²⁹ KV 5, 516.

teri põllule külvati»¹³⁰. Küsitav on siiski, kas see just vaesusest oli tingitud. Särgisabast (hamerüpest, hamesabast) külvamist mäletatakse ka Hallistes, Kanepis ja Harglas¹³¹. Veel vanemast mälestustest leiame põhjendusegi, miks nii peab tegema: «Nisu külva ilma püksata, särgi (hame) saba seest, siis kasvavad ilusad nisud ega lähe tungeljasse»¹³². Särgisabast külvamine on koguni laiemalt tuntud kaitsenõidus, millele leiame paralleele teistelki rahvastelt¹³³. Iisakus mäletatakse, nagu oleks linakülvi jaoks vanasti olnud eriline «pikk linakülvi kuub», et linad kasvaksid pikad¹³⁴; arvatavasti on siingi mõeldud mingisugust särghitaolist umbkuube.

K ü l v i s a m m .

Külviabinõude kohta andmeid kogudes on käsitletud teateid ka küvisammu kohta. Kuigi saadud kirjeldused ei ole alati küllalt täpsed ega üksikasjalised, annavad nad sellest küsimusest siiski mingisuguse ülevaate, mis olgu lisatud käesoleva kirjutuse lõppu.

Kuna külvilt nõutakse, et ta peab olema ühtlane, ühesuguse tihe-
dusega, siis valitseb harilikult kindel traditsioon selles, kuidas iga laialivisatav seemnepeotäis peab olema seoses külvaaja sammuga, edasiastumisega. Eestist on teateid kolmest erinevast küvisammust: 1) külvaaja astub parem jalg ees; 2) külvaaja astub pahem jalg ees; 3) külvaaja astub tavalise käigusammuga.

Laiemas mõttes saaks küll kõnelda ainult nagu kahest erinevast küvisammust — kas üks jalg ees või tavaline käigusamm. Kuid nagu vastustest selgub, pole see siiski mitte juhuslik, kumma jalaga ees astutakse, vaid rajooniti on tegemist kindla traditsiooniga, kas külvatakse vasem jalg ees või parem jalg ees. Seetõttu on meil siin põhjust kõnelda ka kolmest erinevast küvisammust.

Küvisamm «parem jalg ees» tähendab seda, et külvajal on tõepoolest kogu aeg parem jalg ees, et edasiastumine sünnib ainult parema jalaga: a) paremaga astutakse samm edasi, b) vasem jalg tõstetakse paremale juurde (kõrvale); paremaga astutakse edasi —

¹³⁰ KV 20, 159 Tartu-Maarja.

¹³¹ EA 32, 65; EA 27, 57; EA 28, 55.

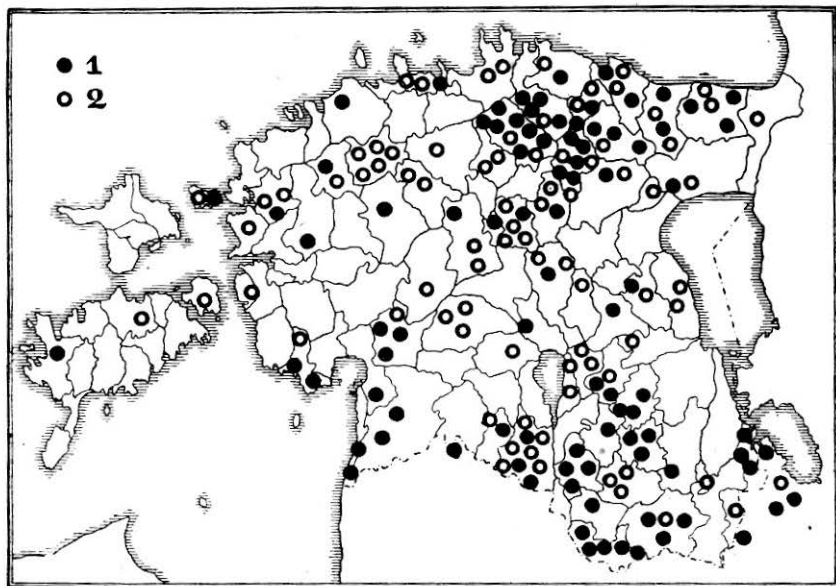
¹³² RKM RO, H II 49, 872 Põltsamaa 1894.

¹³³ V. Rantasalo, op. cit., lk. 121/2.

¹³⁴ RKM RO, ERA II 166, 284/5.

vasem tõstetakse juurde jne. Iga parema jala sammu ajal visatakse peotäis seemet.

Nagu näitab sellekohane kaart (joon. 11), ei piirdu erinevate külvisammude esinemine kindlasti piiritletud erirajoonidega, küll aga võime tähele panna väiksemaid ühtlasema traditsiooniga alasid. Nii näib Põhja-Järvamaal ja selle naaberkihelkondades Virumaal (Järva-Madise, Ambla, Kadrina, Rakvere, Väike-Maarja) ole-

Joon. 11. Külvisamm: 1 — edasiastumine parema jalaga; 2 — edasiastumine pahema jalaga.

vat üldisemaks külvisammuks astumine parem jalg ees. Selle traditsiooni silmapaistvamat esinemist näeme veel idapoolsel Valgamaal (Hargla, Karula, Sangaste), paiguti ka Tartumaal (Otepää, Kambja, Nõo) ja Võrumaal (Kanepi, Rõuge), mõnevõrra esineb seda ka Pärnu lahe ümbruses.

On veel teateid sellest, et just vanemal ajal on külvatud astudes parem jalg ees (Peetri, Koeru, Jüri)¹³⁵ ja et nüüdki vanemad inimesed külvavat niisuguse sammuga¹³⁶. See tundub olevat usutav

¹³⁵ KV 9, 351 Koeru; KV 20, 492 Peetri; KV 8, 387 Jüri.

¹³⁶ KV 8. 1861 Lüganuse.

ja tõepärane. Seevastu osutuvad arvatavasti ekslikeks mõnede korrespondentide vastused, et kui parema käega külvatavat, siis astutavat alati parem jalg ees¹³⁷. Parema käega külvamine on ju täiesti normaalne (pahema käega külvamine aga erandlik ja haruldane), kuid astumine parem jalg ees on üldiselt siiski juba haruldane ja minevikku kalduv nähtus. On muidugi võimalik, et selle esinemine on kunagi olnud laialdasem, kui näitavad praegused andmed. Ühe teate järgi olevat astumine parem jalg ees vanem, astumine pahem jalg ees aga uueaegsem^{137a}.

Leidub ka selliseid teateid, et külvamist alustatakse küll parema jalaga (esimene samm tehakse paremaga), kuid selle järelle astutakse siiski vaheldumisi, tavaliste käigusammudega (teateid Hallistest, Põlvast, Sangastest, Pilistverest, Kullamaalt ja Karuselt)¹³⁸. Külvitöö alustamine paremalt jalalt on arvatavasti tingitud igivanast ebausklikust arusaamast, et inimese üks kehapool on õige, tugev, hea ja puhas, teine aga halb, nõrk, paha, ebapuhas, kura¹³⁹. Parema jalaga külvi alustades usuti, et siis kasvab vilj tugev ja hea, «aga vastasel korral võtab vanakuri saagi»¹⁴⁰. Astumine vasem jalg ees on kardetud edendavat ka umbrohukasvu: «Kes vasakut jalga ette pannes külwab, sellel astub vanapoiss (vanakuri) taga ja külwab umbrohtu»^{140a}. Et ka külvisamm «parem jalg ees» (mitte ainult külvi alustamine) võiks olla tingitud ebausust, see pole siiski usutav. Kahjuks puuduvad selle kohta paralleelid teistelt rahvastelt. Ainult ühest klassilise muinasteaduse entsüklopeediast leiame järgmise huvitava märkuse: «Õiget külvamist peeti kunstiks. Külvaja käsi pidi parema jala sammuga takti pidama»¹⁴¹. Et seemet visati ainult parema jala sammu ajal, siis vastaks see eesti külvisammule «parem jalg ees».

Arvuliselt peaaegu samapalju kui eelkäsiteldud külvisammu kohta on teateid teisestki külvisammust («pahem jalg ees»): a) külvaja astub

¹³⁷ KV 8, 2070 Väike-Maarja; KV 10, 475 Põltsamaa; KV 11, 235 Sangaste.

^{137a} KV 20, 54 Saarde.

¹³⁸ KV 9, 859; KV 11, 267; KV 11, 601; KV 20, 15, 163, 223.

¹³⁹ O. Loooris, Liivi rahva usund II, Tartu, 1927, lk. 231–241.

¹⁴⁰ KV 20, 15 Pilistvere.

^{140a} KV 11, 927 Põlva.

¹⁴¹ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, köide 13, Stuttgart, 1910, veerg 1343.

edasi pahema jalaga, b) parem jalg tõstetakse pahemale juurde jne. Seemet visatakse pahema jala sammu ajal. Sellist külvisammu on kõige sagedamini teatatud Kesk-Harjumaalt (eriti Hagerist ja Juurust), kus see esineb peaaegu ainulisena. Selle kohta on andmeid veel paljudest kohtadest, peaaegu ülemaaliselt, kuid sporaadiliselt, ilma et see moodustaks omaette rajoone (vt. joon. 11).

Vastustes on veel teateid, et just vanemad mehed astuvat külvates «reeglipäraselt pahema jalaga»¹⁴² või et vanasti olevat külvatud niusuguse sammuga¹⁴³. Kes külwab pahema käega, see astuvat ka pahem jalg ees¹⁴⁴. Mõnikord olevat külvivakast külvates viisiks astuda pahem jalg ees, põllest külvates aga vaheldumisi mõlema jalaga¹⁴⁵.

Huviäratavad on teated, et pahem jalg ees astutavat siis, kui külvatakse «ühe-käe-pidi» (Kolga-Jaani), «ühe eega» (Küusalu), «ühe rindegas» (Jõelähtme) või «ühe itsmega» (Kolga-Jaani)¹⁴⁶. Mõne kirjelduse järgi toimuvat see niiviisi, et külvaja kõnnib ise külvirinde välimisel serval ja viskab kogu aja seemet ainult pahemale (harilikult, s.o. kahe eega, või kahele poole külvates, kõnnib külvaja külvirinde keskel ning viskab ühe peotäie seemet pahemale, teise paremale); seejuures vedavat külvaja ise parema jalaga «itset» (külvirinde joont)¹⁴⁷. See teade, et külvaja ise külvates ka hitset veab, on haruldane. Normaalselt veetakse hitsmed põllule enne külvamist, uuemal ajal koguni sellekohase konksuga või nn. «hitsmeadraga», või kui veabki külvaja ise, siis tühjalt (kui rinne külvatud) tagasi minnes. Hitsmejoon veetakse küll parema jala ninaga, kuid tavalise käigusammuga edasi astudes¹⁴⁸. Erilist rahvatraditsioonilist motiveeringut, miks külvates peab astuma just pahem jalg ees, pole teada. Kord on ainult öeldud, et see olevat «vanapere-meeste saladuseks»¹⁴⁹.

Kolmas külvisamm — külvamine tavalise käigusammuga (astutakse vaheldumisi parema ja vasema jalaga ja iga sammu puhul

¹⁴² KV 8, 1751 Kadrina; KV 8, 2297 Viru-Nigula; KV 8, 259 Jõelähtme.

¹⁴³ KV 20, 113 Suure-Jaani; KV 20, 50 Kodavere.

¹⁴⁴ KV 9, 729 Türi; KV 20, 163 Ambla.

¹⁴⁵ KV 11, 1803 Satseri v.

¹⁴⁶ KV 20, 59, 170, 181.

¹⁴⁷ KV 20, 59 Kolga-Jaani.

¹⁴⁸ Nii on autor seda ise tähele pannud Järvamaal Paide vallas.

¹⁴⁹ KV 20, 501 Kodavere.

visatakse peotäis seemet), see on tuntud ülemaaliselt, ja kui mõnest paigast puuduvadki teated, ei tarvitse see veel tõendada, et see viis oleks seal hoopis tundmatu. Sellekohaste teadete geograafilises paiknemises paistab silma nende tihedus eriti Pärnu- ja Viljandimaal ning suur ühtlus saartel. Nii näiteks ka Muhus tunnistatakse külvamisel ühe jalaga ees astumist suureks harulduseks: «Astutakse vaheldamisi. Üks vanem mees Raegna k(ülas) 60-a(astane), külvab üks jalg ees, teised aga peavad seda põllu pilkamiseks, ja nii pole jõudus külvata»¹⁵⁰. Samuti on teada, et kahe käega külvates astutakse tavalise käigusammuga¹⁵¹.

Kahtlemata on ka rahvaomane külvitehnika teinud läbi pika arengu. Ühe rindegaga külv on muidugi vanem ja algelisem kui kahe rindegaga, samuti tuleb lugeda vanemaks ka külvaja edasiastumine üks jalg ees. Niisugune külvamisviis, kus külvaja sammub üks jalg ees ning külvab ainult «ühe-käe-pidi» ja «ühe jala pealt», on külvajale küll kergem, kuid väga aegaviitev, ebajõudus. Vanemad mehed ei olevat aga «mõlema jala pealt» osanud seemet visata¹⁵². Kas on külvatud parem või pahem jalg ees, sel nähtavasti mingit olulisemat tähtsust või põhjendust pole olnud, vaid see olenes kohalikust traditsioonist. Et tavalise käigusammuga külvamine osutub areneumaks ja uueaegsemaks, sellele viitavad oma vastustes ka paljud korrespondendid¹⁵³. Kõige kiirem ja jõudsam aste käsitsikülvi tehnikas on veel kahe käega külvamine, mis on Eestis ka tuntud. Külvisamm võis olla veel pikem või lühem, nagu keegi oli harjunud, kuid külvi tihedust pole siiski reguleeritud sammuga, vaid vähema või suurema seemnepeotäiega.

K o k k u v õ t e.

Põlluviljade külvamise vahendina on Eestis üldiselt kasutatav — nagu eelolevast selgunud — mingisugune anum, külvivakk, mida murdeliselt nimetatakse *kilimit* ~ *külimet*, *peks*, *painand*, *külbüvakk* jne. Selle vanemaks vormiks on puukoorest või -juurtest, ka õlgedest kodusel teel valmistatud vakad, mis kujult olid ümmargu-

¹⁵⁰ KV 7, 665 Muhu.

¹⁵¹ KV 20, 101 Vastseliina.

¹⁵² KV 20, 492 Peetri.

¹⁵³ KV 20, 492 Peetri; KV 20, 43 Viru-Jaagupi; KV 20, 113 Suure-Jaani; KV 20, 283 Karja jt.

sed või ovaalsed, mõnikord külgekinnitatud kandmega varustatud ning seisdiki ainult külvamise jaoks. Niisugused primitiivsemad külvinõud on aga juba jäänud võrdlemisi haruldaseks ning eksisteerivad veel ainult perifeersetel piirimaadel, nimelt Ida-, Kagu- ja Lõuna-Eestis ning Lääne-Saaremaal. Mujal aga domineerib haavapuust valmistatud painutatud kerega külvivakk, mille põhi on kuusepuust, Lõuna-Eestis paiguti (sekundaarselt) ka riidest või harukorral isegi nahast. Vormilt on puust külvivakad kas ümmargused (mandri-Eestis) või ovaalsed (saartel), harva kandilised. Nad valmistatakse suuremates koduse puutööstuse keskustes — ümmargused Avinurmes, ovaalsed Hiiumaal — ning väga levinud laada- ja rändvahe-tuskaubana ongi üldiselt välja tõrjunud vanemad ja algupärasemad, kodus valmistatud spetsiaalsemad külvivakad. Puust külmitud on nimelt kasutusel ka viljamõõtudena. Kõige moodsamad külvivakad on plekist, kujult ovaalsed, teine külg sissepoole koolutatud, sangade ja kandmega varustatud, levinud peamiselt Hallistes ja Karksis. Juhuslikest külvinõudest on raudpada ja varastatud savianumat kasutatud neile omistatud maagiliste omaduste pärast.

Külvivaka kandmeks on normaalselt olnud eriline külvivöö, tavalistest kootud vöödest laiem ja pehmem, aga sageli on selleks kasutatud vanu värvilisi naistevöid. Viimasel ajal on spetsiaalne külvivöö muutunud juba haruldaseks, kuna teda väga laialdaselt asendatakse sedelgarihmaga, paiguti ka nööri-ga jm. Kitsal alal Kagu-Eestis on külvinõu kandmeks käterätt. Külvivöö käib harilikult külvajal üle õla ja piha, otsad on kokku sõlmitud ja külvivakk hoitakse vööl lahtiselt. Vähem on levinud kandme kinnitamine külvivaka külge, mis on tuntud kohati Lõuna-Eestis ja saartel, rohkem tohust ja juurtest, eriti aga plekist külvinõu puhul. Kanne käib külvajal kas üle pahema või üle parema õla või kaela tagant, olenevalt sellest, kas külvivakka kantakse ees või pahemal küljel, nagu on tavaks saartel.

Külvipõllest külvamine esineb Eestis suhteliselt väikesel alal, nimelt Võru- ja Valgamaal, ning on noorem kui külvamine külvivakast. Põll on meeste kaelpõll, valmistatud kodukootud linasest või takusest riidest. Mõnikord on külvatud ka naistepõllest. Külvates hoitakse põlle alumist serva pahema käe vahel. Külvamine viljakotist ja särgisabast on algselt nähtavasti ühenduses olnud maagiliste kujutelmadega, nagu üldse külvivahenditega ja külvamisega

on seoses palju ebausku, eriti aga Lõuna-Eestis. Ka põlle tõus domineerivaks külvivahendiks piiratud alal võiks olla osalt mõjutatud sellest.

Eriti iseloomulik on, et külviabinõudeks on kasutatud naiste-võid, kohati naistepõllegi, või külvas naine ise seelikurüpest. Sellele võime veel lisada, et naine on meil mõnikord võtnud nagu sisesejuhatavalt osa ka kevadise külvitöö alustamisest, visates põllule esimesed seemnepeotäied jne.^{153 a)} Sellised käsitused ja kombes on ühenduses viljakusmaagiaga ja nende aluseks on kujutelmad naisest kui sünnitajast, eluandjast. Arusaadavalt saab niisugune tõlgendus küsimusse tulla ainult vanemate teadete puhul. Alates paiguti juba esimesest Maailmasõjast, eriti aga ühenduses Suure Isamaasõjaga, on Eestis naine üsna üldiselt ka külvitööde teostamisel võtnud üle meeste kohustused ega ole selles enam midagi ebatavalist.

Nagu külviabinõudes, nii on võidud arengut konstateerida ka üldises käitsikülvi tehnikas: varem on külvatud ühelt jalalt, astudes kogu aeg üks jalg ees, hiljem on saanud üldiseks tavalise käigusammuga külvamine; mõnede mälestusteadete järgi on vanasti külvatud ainult ühepoolse külvirindega, hiljem aga üldiselt kahepoolse külvirindega ning harukordadel isegi mõlema käega.

Lõpuks mõni sõna naaberrahvaste külviabinõudest. Lätist on Bielensteini järgi¹⁵⁴ teada, et seal külvamine sünnib ikka sellekohasest anumast (sētawa = külvikorv), mis harilikult on punutud sarapuukoore ribadest, harvemini pärnakoorest, vanemal ajal ka kuusejuurtest. Kujult on nõu ovaalne ja mõlemas otsas on tal aas, mille külge kinnitatakse nõör, vöö või rihm, mis külvajal käib läbi

^{153a} Mustjalas on naine pidanud kõndima ees, kui põllule külvama mindi, ja viskama põllul ühe peotäie vilja üle pahema õla lõuna poole; alles pärast seda hakanud peremees ise külvama (RKM RO, E 84023). Ka Noarootsis on perenaine — enne kui peremees külvama hakkas — pidanud viskama kolm peotäit seemet, et «siis edeneb vili easti» (RKM RO, ERA II 189, 600). Kord on ühenduses linakülviga noteeritud nõue: noor tüdruk peab olema seemne kättekandjaks, siis linad seisvat kaua toored ega minevat plekiliseks (RKM RO, H III 20, 115 He/me). «Kui linna külma nakatas, sis visatas edimane peutäis naisterahva perst vasta, sis ei pia lina mitte hukka minema» (RKM RO, H II 31, 250 Otepää).

¹⁵⁴ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten I—II, St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918, lk. 354 ja 494.

kaela tagant. Pärnakoorest külvinõu on kantud ka üle õla käival vöö. Põllest külvamisest ei tea Bielenstein, kelle andmed teadagi on vananenud, midagi. Meie idanaabrite — venelaste — kohta on üldiselt ka teada, et nende külvinõud on valmistatud pärnakoorest, puujuurtest, õlgedest jne.¹⁵⁵ Peipsitagused venelased on külvanud enamasti pärnakoorest ja kasetohust külvinõudest (*lukoško*), kuid ka põllest ja mõningaist juhuslikumaist vahendeist¹⁵⁶. Valgevenelaste külvivakk (*сѣвокъ*) on valmistatud kas pärnakoorest või õlgedest ja on kujult piklik; kahes kitsamas servas on tal kõrvakesed, kuhu kinnitatakse vöö¹⁵⁷. Leningradi oblasti vepslased külvad põllest, mille alumised nurgad kinnitatakse üles kotilaadiliselt¹⁵⁸. Eesti rootslaste külvinõud ei erinenud naabruses elavate eestlaste omist. Soome rootslaste *sässvackan* on kujult ovaalne, õhukesest haavalauast painutatud nõu, kuusest põhjaga. Nõul on ühel küljel käepide, teisel raudne konks. Töö juures hoitakse anumad käepidemest vasema käega, kuna konks toetub rihmale, mis käib külvajal kukla tagant läbi. Kui käepide puudub, kantakse külvivakka kandmel lahtiselt, hoitakse vasemal küljel¹⁵⁹. Samasuguse konstruktsiooniga külvivakk on tuntud ka Rootsis, kuigi seal esineb veel mitmeid teisigi tüüpe, nagu ovaalseid sissepoole kumerdatud küljega, kolmnurkseid jne. Põllest külvamist tuntakse Lõuna-Rootsi idaosas¹⁶⁰. Soomes külvatakse peaaesjalikult külvivakast (*kylvövakka* või *kylvökoppa*), mis on kas õhukesest haavalauast painutatud või kasetohust, laudne on vahel ka käepidemega, kuna põllest külvamist tuntakse hilise nähtusena Ida-Soomes. Kandmeks on soomlastel *kylvivyö*, mis käib külvajal enamasti üle vasaku õla. Anumat kantakse vööle kas lahtiselt või kinnitatakse vöö selle külge. Peale selle esineb soomlastel — nagu Soome rootslastelgi — san-

¹⁵⁵ D. Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig, 1927. lk. 109.

¹⁵⁶ KV 20, 502.

¹⁵⁷ A. К. Сергпутовскій, Земледѣльскія орудія бѣлорусскаго Полѣсья (Матеріалы по Этнографіи Россіи I, С.-Петербургъ, 1910), lk. 56–57.

¹⁵⁸ ERM, Pildikogu 609:40.

¹⁵⁹ Fölkloristiska och etnografiska studier II, Helsingfors, 1917, lk. 179.

¹⁶⁰ Dr. G. Granbergi teateil ja Uppsala Landsmålsarkivet'i andmeil.

gaga külvikorve, mida kantakse sangapidi käe otsas ¹⁶¹. Taanis ja Saksamaal on külvatud põllest ¹⁶².

Need vähesed teated, mis siin teiste rahvaste külviabinõude kohta on võidud esitada, on muidugi puudulikud paralleelide tõmbamiseks. Kõige rohkem ühist võiks ehk siiski leida Eesti ja Soome külvivahendeis, kuigi Soomes on ka palju rootsipärast (käepidemega külvivakk, külvikorv). Et Eesti saarte külvivakk on nii ühtlaselt ovaalne, selleks on võinud kaasa mõjuda väliseeskujud, mille täpsemaks määramiseks aga puuduvad andmed. Idapiiri läheduses käteräti esinemine külvivaka kandmena on arvatavasti üle võetud venelastelt, nagu on osutatud juba eespool. Üldiselt tuleks veel märkida seda, et etnograafilised ülevaateteosed lähevad harilikult väga lühidalt üle külviabinõudest ¹⁶³. Eesti materjali vaatlus on aga näidanud, et rahvas ise omistab külviabinõudele ja külvile koguni erilist tähtsust ja tähelepanu. See on ka arusaadav, sest põllundus on meil Eestis olnud juba nooremast rauaajast peale kõige tähtsamaks tootmis- ja elatusalaks.

Praegu on Nõukogude Eestis käsitsi külvamine igal pool harvemas ja masinkülvi eest taganemas, tänu laialdasele masin-traktori- ja amade võrgule, mis välitsuse poolt on organiseeritud põllutööde soodustamiseks. Ühenduses sellega taanduvad lõplikult minevikku ka rahvaomased külviabinõud ja külvikombed.

R. Viidalepp.

¹⁶¹ A. V. Rantasalo, op. cit., lk. 68/9; Kansankulttuuria ja kansankieltä (Sanakirjasäätiön Toimituksia II, Helsingissä, 1931), lk. 70 ja 112; A. Rytkönen, Savupirttien kansaa, Porvoo, 1931, lk. 77.

¹⁶² A. V. Rantasalo, op. cit., lk. 76.

¹⁶³ Nii ütleb poola etnograaf K. Moszyński teoses «Kultura ludowa slowian» I, Krakow, 1929, lk. 189: «Külvaja kannab seemet korvis, põlles jne. Külvamise viisid aga on ümberkaudu väga lihtsad ja ühetaolised; seepärast ei tõmba nad endile etnograafide tähelepanu ja meil on neist vähe teateid.»

SISUKORD.

	Lk
Saateks. <i>S. Rikas</i>	5
Предисловие. <i>С. Рикас</i>	7
Lühendid.	10
Etnograafia ja nüüdisaeg. <i>S. P. Tolstov</i>	11
Eesti etnograafia nõukogulikul ülesehitamisel. <i>H. Moora</i>	24
Ratsutamine — vana rahvapärane liiklusviis. <i>A. Viires</i>	36
✓ Eesti külviabinõud ja külvisamm. <i>R. Viidalepp</i>	81
Lõigetega unkalaudadest eesti taluehitistel. <i>I. Kaldmaa</i>	118
Hõbehelmed ja eesti soost ehtemeistrid. <i>H. Üprus</i>	138
Vanade kaartide abi muistsete kultusepaikade kindlakstegemisel. <i>G. Vilbaste</i>	157
Talupoegade peremärke XVII sajandi lõpult allkirjadena kaebusele Pühalepa pastori vastu. <i>P. Ariste</i>	162
Etnograafilise korjamistöö ülesandeid Nõukogude Eestis. <i>A. Vassar</i>	166
NSVL Teaduste Akadeemia Etnograafiainstituudi tööst Suure Isamaa- sõja aastail	175
Eesti Rahva Muuseum a. 1940—1945	186
Резюме статей	199
Summaries	213

Vastutav toimetaja S. Rikas.

Tehniline toimetaja A. Pill.

Ladumisele antud 23. XI 1946. Trükkimisele antud 11. III 1947. Paberi kaust 66 × 94. 1/16. Trükipoognaid 14 1/2 + tahvlid 1/2. Autoripoognaid 15,47. Arvestuspoognaid 17,26. MB 01682. Laotihedus trpg. 50 300. Tiraaz 2500. Trükikoja tellimus nr. 2446. Trükikoda „Tartu Kommunist“, Tartu, Ülikooli tn. 21/23.

Ежегодник Эстонского Народного Музея I (XV).

На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература“, Tartu.

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

EESTI RAHVA MUUSEUMI
AASTARAAMAT

ЕЖЕГОДНИК
ЭСТОНСКОГО НАРОДНОГО МУЗЕЯ

UUS SARI — НОВАЯ СЕРИЯ

I
(XV)

„RK TEADUSLIK KIRJANDUS“
TARTU, 1947